

કન્યા વાચનમાળા :-

પુસ્તક ગ્રીજના અર્થ.

(જિની અંદર અર્થ, કવિતાની સમજૂતા,
સચાલ

રચનાર-મેસર્સ. સી. ડી. શાહ એન્ડ કો.

રચનારનું ઠેકાણું-શાહપોર-સુરત.

પ્રસિદ્ધ કર્તા-C. M. Shah.

પ્રસિદ્ધ કરવાનું ઠેકાણું-શાહપોર-સુરત.

આવૃત્તિ ૨જી.

આ પુસ્તક સને ૧૮૯૭ ના ૨૫ મા આકટ

મુજબ ૨જીમાં કરાવ્યું છે.

છાપનાર-નારાયણરાવ ક. શાહ-ગીકમ.

છાપવાનું ઠેકાણું-"શંકર" પ્રાંતીંગ પ્રેસ ચક્રિટાના

પુલવર-સુરત.

સને ૧૯૧૮

માસ

કિંમત ૭ આના.

ગુજરાત વિધાપીઠ ગ્રંથાલય
અનુદાપાદ
ગુજરાતી કૌપીરાઈટ-સંગ્રહ
૭૫૫ ૬

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૭૫૫૭ વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ > ૧૨૧૧ ૨૧૫

વિષય મૂલ્ય : ૮૪૩ : ૬ - : ૨૧૫

કન્યા વાચનમાળા.

પુસ્તક-ત્રીજના અર્થ.

પાઠ ૧ લો.

વિદ્યાધન=વિદ્યારૂપી ધન

ગરજ=જરૂર

અવસ્થા=સ્થિતિ

ટકવાની=નભવાની

દલાસો=ધારણા; ધીરજ

સુદ્ધાં=પણ

દૃઢ=મજબૂત; ચળે નહિ એવો

નિશ્ચિંત=નિરાંતે; ચિંતા વિના

ભાવ=હેતુ; રહસ્ય

શ્રમ=મહેનત.

મર્મ=રહસ્ય; ગૂઢ અર્થ

તરંગ=મોજા

અનુમાન=તક; ધારણા

જ્ઞાનરત્ન=જ્ઞાનરૂપી રત્ન

અરૂપ જ્ઞાનીઓ=ઓછા જ્ઞાનવાળા

વિપત્તિ=અડચણ; દુઃખ

અવિચારી=વગર વિચારે કામ

કરનાર

મુદ્દલ=ખીલકુલ

અનાદર=અવગણના; દરકાર ન

રાખવી તે

જવસ્ત્રો=ભાગ્યે

એકાગ્ર=સ્થિર; એકજ જગ્યાએ

ચોટેલું

આહાર=ખોરાક

પરિશ્રમ=વધારે મહેનત

તાત્પર્ય=સારાંશ

પ્રશ્ન=સવાલ

આજીજી=કાલાવાલા

પાઠ ૨ જો.

નસંતાન=છેયાં છોકરાં વિના

કોગળીઉં=ઓકી ઓકાને માણસ

મરણ પામે તે રોગ

અકાળ=ઓચિંતું; કવખતનું

ધરખટલો=ધરનો કારભાર

કુશળતા=કાબેલીયત

શુભાસ્તા=નોકર

ખેડો=ટૂંકડી; જથો

મુનીમ=મુખ્ય મુખારતો; કિસાબ
રાખનાર

પ્રમણિક=નીતિસર ચાલનાર
નીમકહલાલ=ખાધેલું હલાલ કર-
નાર; લુચ્ચાઇ ન કરનાર
આપમતલખીઆ=પોતાનું બહુ
તાકનાર

બક્ષ=ખાવાનું; ખોરાક=મારીખાવાનું
સ્વર્ગવાસ=સ્વર્ગમાં વાસ થવો તે;
ગુજરી જવું
દુઃખના દુઃગર રેહ્યા=ધણું દુઃખ
આવી પડ્યાં

વૃદ્ધાવરથા=વડપણ

સહાયતા=મદદ

અખળા=ખળ વગરની; સ્ત્રી

છટા=લઢણ; છૂટ

લાવણ્યતા=વિવેક; મિઠાશ

ઝવેર=પાણી; દૈવત

સબ્યતા=વિવેક

સરવાયાં=દેવ ભેણું કેટલું છે તે

જાણવા માટે કરેલી તારીજો

આડતીઆ=આડત કામ કરી

આપનાર=માલ મોકલનાર
હલાલ=હલાલી લઈ માલ વેચી

આપનાર કે લઈ આપનાર

રજુ કરવી=હાજર કરવી

હુંડીપત્રી=એક ઠેકાણે ભરેલા રૂપી-

આ ખીજે ઠેકાણે મળવા ખામત

વેપારીઓ જે કાગળ લખી આ-

પે છે તે

પરવાનગી=રજા

મહત્વ=અગત્ય

ગંગવર=બહોળો

દાખ=તાપ; કામુ

દાખ બેસવો=કલા પ્રમાણે કરવું

પાઠ ૪ થા.

મનમારવું=મનને કામુમાં રાખવું

સરદારી=મોટાઈ

દુર્ગુણ=નઠારા ગુણ

આડે=અવળે માર્ગે

ફાંસામાં=પંઝામાં

કામુ=દાખ

યોગીઓ=ધર્મરતે મેળવવા ચત્ન

કરનાર; યોગ સાધનાર

ફગાવી દેછે=પોતાના નિશ્ચયથી મન

જાવી નાખે છે

ખળ=લુચ્ચુ

કઠોર=નિર્દય

ચપળ=જલદી સડકી જાય એવું

ચોદિશ=ચારે દિશામાં

પ્રીતમ=એ નામનો એક કવિ થઇ

ગયો છે

તર્કવિતર્ક=વિચાર; શંકા અને તેનું

સમાધાન

અંકુશ=દાખ

ખહેકેછે=દાખમાં રહેતી નથી

ઈંદ્રિયો=૧૧ છે. ૫ જ્ઞાનેન્દ્રિયો, ૫

કર્મેન્દ્રિયો અને મન

જ્ઞાનેન્દ્રિયો=આંખ, કાન, નાક, જી-

ભ, ચામડી.

કર્મેન્દ્રિયો=હાથ, પગ, મોં, ગુદા,

દિપસ્થ

આધીન=તાબે

કર્તવ્ય=કામ; ફરજ

વિરહ=હિલટી

લખાડી=ગપ્પાં મારી આમતેમ

સમજવવું તે

હિતરવા=પાસ થવા

ખેસતી=ઓળખાણ; પીછાન; દોસ્તી

રંજડવા=દુઃખ દેવા

મનોવિકાર=મનના વિકાર; લાગણી

ઈંદ્રિયસુખ=ઈંદ્રિયોનાં સુખ

વાસના=સૂક્ષ્મ ઇચ્છા

નિરપરાધી=અપરાધ વિનાનો

વાંછના=ઇચ્છા

અકસ્માત=ઓચિંતી અડચણ

તડાકા=ગપ્પાં

પ્રત્યેનો=તરફનો

વૃત્તિ=વલણ

ગુલામ=વેચાણુ લીધેલો નોકર

ચડસ=એક વાતનો ખાસ શોખ

હોય તે

જાથુના=હંમેશના

સમજુતી—મન માનવું નથી. એને સો ફેરા સમજવું તોએ શું થાય ? શું વળે ? લુચ્ચુ, કઠણ, દયા વગરનું, ચંચળ, ચોર, હિતાવળી બલિ વાળું મન ચોદિશ—ચારે દિશામાં જાય છે. ખાળવાથી એ ખાળી શકાતું નથી.

પાઠ ૫ મો.

ચિત્રકૂટ=નાશિક પાસેની જગ્યા.

ભારદ્વાજ=એ નામના એક ઋષિ હતા.

બેટ લઈ=મુલાકાત લઈ

વાસ્તિક=એ એક ઋષિ હતા. જન-

તે લિલ્લ હતા. લૂંટવાનો ધંધો

કરતા હતા. નારદના ઉપદેશથી

તેમણે એ ધંધો છોડી ઈશ્વર

ભજન કરવા માંડ્યું. અને મોટા

ભક્ત કવિ થયા એઓ તમસા

નદીને કિનારે સંધ્યા કરતા હતા તે

વખતે એક પાર્શ્વીએ કામ મો-

હિત કૌચ પક્ષીના જોડામાંના

એકને મારી નાખ્યું આ જોઈ

ઋષિને ધ્રુવી દયા ઉત્તમ થઈ

અને તેમણે રામાયણ લખ્યું.

સમાગમ=મુલાકાત.

આશ્રમ=ઋષિઓને રહેવાની જગ્યા

ઉત્તરક્રિયા=મુઆ પક્ષીની ક્રિયા

નિઃશંક=શંકા વગરના

સમુદ્ધન=સમુદ્ધને મારનાર. વિશેષ

પ્રમ છે.

અત્રિ=એ નામના ઋષિ હતા.

અનન્દયા=અદેખાઈ સિવાયની. વિ-

શેષ નામ છે. એ મહા સતી

હતી. પોતાના પતિની સેવા અ-

ખંડ બાર વર્ષ સુધીના દુષ્કાળમાં

પણ તેણે કરી હતી તેને પેટ

અન્ના, વિપ્લુ અને શંકર પુત્રરૂપે

અવતર્યા હતા. નર્મદા કિનારે

ચાદોદ પક્ષી એ સતીના નામનું

સ્થાન આવે છે, ત્યાં હજુ પણ

રક્તપીત્રીયા માણસો રોગ મુક્ત

થાય છે.

મળ=મેલ

પુષ્પમાળ=ફૂલની માળા

કુંકુમ=કંકુ

આપત્કાળ=દુઃખની વખત

છળેછે=હેહ દેહે

અસહ્ય=સહન ન થાય તેવાં

મનસા=મનવડે થતો.

કર્મણુ=કર્મ વડે થતો

અખંડ=ખંડિત નહિ તે.

પતિવ્રતા=પતિ એજ વ્રત-નિયમ

છે જેનો એવી પતિનેજ પુણ્ય

માનનારી

ઉપવન=નાનું વન

વાટિકા=વાડી

ભરમ લેપિત=ભરમ-રક્ષાનું જેમણે

લેપન કરેલું છે એવા; ભરમ ધા-

રણુ કરેલા

ચંદન અર્ચિત=ચંદનની અર્ચા કરે-

લી છે એવા

ધર્મ કાર્ય તત્પર=ધર્મનાં કામ ક-

રવામાં તૈયાર

ઋષિપત્નીઓ=ઋષિઓની સ્ત્રીઓ.

દારણુ=ભયંકર

સોહે=શોભે

વિશાળ=સાંખો પહોળો

મનોહર=મનને હરનાર

વારુ=સુંદર

વિવિધ=જુદી જુદી જાતના

વૃક્ષવેલી=ઝાડ અને વેલીઓ

કેલી=આનંદ

જુજવી=જુદી જુદી

રૂઆલી=સારી

લેપિત=લેપન કરેલું છે જેમણે એવા

અર્ચિત=ચંદનની અર્ચા કરેલી છે

જેમણે એવા

વેવળીઓ=વલવલ કરનારી

પેખું=જેલું.

ભયંકર વનમાં આ ઋષિને વિશાળ આશ્રમ શોભે છે. મનને હરનાર સુંદર આ આશ્રમ શોભે છે. કેવો સુંદર દેખાય છે ! એની રચના જોવાથી મન ઠર્યું છે. તમ થયું છે.

સારી વાડી, નાનું વન અને અહીં તહીં જુદી જુદી જાતનાં વૃક્ષ-ઝાડ અને વેલીઓ, ફૂલ; ફળ, વગેરે છે અને પંખીઓ ધણા આનંદ કરે છે.

આ પાસે વિદ્યાર્થીઓની જુદી જુદી કોટડીઓ આવેલી છે. તે સારી ગોઠવણ દીધને પ્રસંદ પડી-મમી.

આ પાસે ભસ્મ ધારણ કરેલા અને ચંદનની અર્ચા જેમણે કરેલી છે એવા ઋષિઓ વેદ ભણે છે અને મન રાખીને જુઓ છે-વિચારે છે.

ધર્મ કર્મમાં તૈયાર રહેનારી ઋષિઓની સ્ત્રીઓને દેખું છું. તેમાં કેટલીકને ડાહી ને કેટલીકને વલવલ કરનારી જોઈ છું-વલવલ કરનારી છે છતાં તેમને પણ પવિત્ર ને સુંદર જોઈ છું.

પાઠ ૭ મો.

ચિત્રવિદ્યા=ચિત્ર કાઢવાની વિદ્યા;
ડોઈંગ

ફતેહમંદી=સફળતા

નિષ્ફળતા=પાછાં પડવું તે; ફળ
ન મળે તે

ટકોરા=ટોકર; કહેણ

નિરસાહી=ઉત્સાહ વગરનાં; હોંસ
વગરનાં

ઉથળા=ઉધામા; પ્રયત્ન; ફરી ફરી
કરવું તે

સતત=ચાલુ; અખંડ

આગ્રહ=ખંત

વક્તા=ભાષણ કરનાર

યથાર્થ=અરોબર

જુખા=જેમાં રસ ન પડે એવા.

પાઠ ૮ મો.

હીજરી=મુસલમાની; મહંમદ. પે-
ગંબરના મકાથી મદીને નાસી
આવવાને હીજર કહે છે તે ઉ-
પરથી હીજરી

ગળથુથી=બાળક અવતર્યા પછી
તેને ધાવતાં ન આવડતું હોવાથી
ગાળ ધી અને પાણી જરા ઉતું
કરી પાવામાં આવે છે તે

ધાંટી=અણી; જળા; કાળ

શાદી=લગ્ન

સહકુટુંબ=છેયાં છોકરાં સાથે.

પત્નો=ભાળ

કુરાન=મુસલમાન લોકોનું ધર્મપુસ્તક

ગુલીસ્તાન=શેખ શાદી નામના મુ-
સલમાન કવિનું ઉત્તમ કાવ્ય

પુસ્તક.

કરીમા=એ પણ એકધ્વર રતુ-
તિતું મુસલમાની પુસ્તક છે અને
કવિતામાં છે.

કાજી=ન્યાય કરનાર.

અખીલ=કંજુસ

મુદામ=ખાસ

નીકા=સગન

પત કરી=કમુલ કરી

પાનપત=પાણીપત; દિલ્હીની પા-
સેનું ગામડું

મુરાઈ=મદમોઈ; નહારી વાત

હેડમિસ્ટ્રેસ=મુખ્ય મહેતી

પાઠ ૧૦ મો.

ગપાટા=ગપ્પાં; નજીવી વાતો

રોકકળ=રડવું અને કજીઓ કર-
વો=કકલાટ કરવો

આલ એક તસુજ બાકી રહ્યોછે=
પોતાના મનમાં ધણી મોટાઈ
માનનારી થઈ ગઈ છે

પુમડે પાણી પાવું=સતાવવો; પુમ-
ડા વડે પાણી પિવાય નહિ છતાં
તે પ્રમાણે જાગરજાગીથી કરાવવું

વાનાં=વાનો

હસ્સો=ડોળ; લટકો

જમાનો=વખત

ખાધે પીધે દિવાળી ને ઉગરે ઉ-
ચાટ=ખાવા પીવાથીજ મળ અ-
ને જો તેમ કરતાં કાંઈ પુંજી
પાસે બચે તો દીલગીરી થાય, કે
અરે રામ આટલું ખરચી નાખ-
વાતું રહી ગયું

નાકમાં ઉંટ ચાલ્યાં જાય છે=તે
ધણી અભિમાની છે. એવા મા-
ણસના નાક ફૂલે છે તેથી આ
વચન

સાહેબ લોકશી=સાહેબલોકાના જેવો
ઝોર=જુદી

મુદ્દત=સારો વખત

વઢકારી=વઢકણી

ઉધડી લીધી=તેની સાથે ખૂબ લ-
ડી ન કહેવા જેવું કહ્યું

ખોતરડા કાઢયા= નહારી વાતો=સા-
ચી કે જુડીને ઉધાડી પાડી

મહોર મહોરની માપે=સખ્ત ઝાટ-
કણી કાઢે

ઝોખણે=સાતે પેઠીના ખધરાં કા-
ટે-ખોતરે

જાવરીવાળવું=ઢાંકી દેવું; ટાડું પાડવું
ધેર-ધેર માટીના ચુલા છે=ખધરાં
કાઢવા બેસીએ તો ખધાનાં ની-
કળે કોઈ તદન પવિત્ર—આકી
ન રહે-અધાં એક સરખાં છે.
સ્વભાવિક=કુદરતી

પાઠ ૧૨ મો.

કાળિઆર=કાળોમૃગ; નરહસ્થ
અદૃશ થઇ ગયું=દેખાતું બંધ થયું
દાખવી=અતાવી
જીવતદાન=જિંદગીનું દાન કરવું;
જીવ બચાવવો તે.
અંદેશો=શંકા.
ઉત્કંઠા=પ્રબળ ઇચ્છા.
વિચારશીળ=વિચાર કરીને કામ
કરનાર.
અમાન્ય થાય છે=કમુલ કરતી નથી
પ્રમાણુ=નકી; સિદ્ધ
નિષ્કૃય=નિકાલ
ચણક=કામઠાની ઢોરી

ચરક થવું=ફળી જવું
સ્વાર્થા=પોતાનું લઘુ ઇચ્છનાર.

પાઠ ૧૩ મો.

મરદાની=મરદ માણુસોને રમવા જેવી
અઝ=ફેંકીને મારવાનું હથિયાર
શસ્ત્ર=હાથમાં રાખીને મારવાનું
હથિયાર
પ્રવીણુ=હોશિયાર; નિપુણ
વંશજ=કુળનો; વંશમાં જન્મેલો
કારસ્તાન=નઠારાં કૃત્ત; દગા ભરેલા
કામો; યુક્તિ પ્રયુક્તિ
ઉપજીવિકા=ગુજરાન
અથ ઇતિ=પહેલેથી છેલ્લે સુધી.
તરાપ=ફલંગ
અરસામાંજ=એ વખતેજ
સૌદર્ય=ખુબસૂરતી
ખાટ=યુક્તિ
મુદ્દામ=ખાસ
ખંડ=ઓરડો
તરકટ=કપડ; ખનાવટી વાન.
વધ કમો=મારી નાખ્યો
શન=બોલી.

કોટવાલ=શહેરના રક્ષણ માટે નિ-
માયતો અમલદાર

સમક્ષ=રૂબરૂ

લાશ=મૃતદેહ

પ્રશંસા=વખાણ

પાઠ ૧૪ મા.

ખામોશ=ચૂપ કરવું; ગમખાવી;
ખમી જવું

અધીરા સો ખાવરા બીરા સો
ગંભીર=ધીરજ વગરનો માણુ-
સ કિતાવળ કરે છે-ખાવરા ખની
જાયછે એટલે તેનાથી કામ થઈ
શકતું નથી. અને ધીરજવાળો
માણુસ ગંભીરપદથી પોતાનું કામ
પાર પાડી શકે છે.

આપત્તિ=સંકટ

ભોગ=વખત

કટકાળે=દુઃખને વખતે

ખડા=મોટા

ભોજભોજ=એકઠાં

રણુસંગ્રામ=લડાઈ.

ખટખટ=તકરાર

કૃત્ય=કામ

દૃઢવ્ય=કમનસીબી

હાયવરાળ=અધિરાઈ

વેણુ=વચન

સુકૃત્યો=સારાં કામ

ભોગવાઈ=સવડ

હેખક=ધારતી

ઓશિઆળું=ગરીબ; લાચાર; શ-
રમાયણું

પ્રખળ=ભેરાવર

ખાકરી બાંધવી=કેડ બાંધવી; અ-
ર્થાત્ લડવું

કલોલ=આનંદ

ગર્વિષ્ટ=અભિમાની

પંકતિ=હાર

શૌર્ય=શૂરત્વ; શૂરવીરપણું

દેશભિમાન=પોતાના દેશને માટે માન

મંદ=સુસ્ત

મહત્=મોટાં

સમજીતી—ઈશ્વરને જે વખતે જે ગમે તે સધળું આપણે
સહન કરવું અને હંમેશાં ગનમાં ખુશીજ રહેવું. કદી ડરીને મનથી

હિંમત હારી જતી નહિ. ઘણા દુઃખની વખતે ઘણી હિંમત રાખવી.
 જુઓ, જનકી રામચંદ્રજી જેવા મોટા રાજાની રાણી હતી.
 તેને રાવણે ખભે બેસાડીને (પોતાની અશોક વાડીમાં) રડતી આણી
 હતી, તેમણે ધીરજ રાખી જેવી રીતે વખત ગુજર્યો-કાઢ્યો તે
 પ્રમાણે ઘણા દુઃખની વખતે ઘણી હિંમત રાખવી.

પાંચ પાંડવની સ્ત્રી સતી દ્રૌપદીને સભાની વચ્ચે આણ્યાં
 (કુળવાન સ્ત્રીને મરદોની સમામાં આણવી એ મોટો અન્યાય) એટ-
 લુંજ નહિ પણ તેના પતિજોના અને સભાના દેખતાં પાપીએ તેનાં
 વસ્ત્ર ચીર બેંચ્યાં. આટલું આટલું અપમાન થયા છતાં-દુઃખ પડ્યા
 છતાં તેમણે પોતાનો પ્યારો પ્રાણ તજ્યો નહિ. માટે આપણે પણ
 ઘણા દુઃખની વખતે ઘણી હિંમત રાખવી.

અયોધ્યાનો રાજા હરિશ્ચંદ્ર ઘણી પીડા પામ્યો અને વિશ્વામિ-
 ત્રને રાજ્યવાટ આપી દીધા પછી દુઃખને વખતે મજુરી કરીને પણ
 જીવ્યો. જુઓ, તે મોટા હાથીના હોદાપર બેસનારો હતો (છતાં
 પણ દુઃખના પ્રસંગે હિંમત ન હારી જીવ્યો અને અંતે સુખી થયો)
 માટે આપણે ઘણા દુઃખના પ્રસંગે ઘણી હિંમત રાખવી.

પાક ૧૬ મો.

અલમત=મેશક

અપેક્ષા=છંદ

નામકરણ સંસ્કાર=નામ પાડતી

વખતે જે ક્રિયા કરવામાં આવે

છે તે. નામ પાડવું તે

પ્રભા=તેજ

સુવર્ણ=સોનું

કઠિણતા સ્વચક=કઠિણતા બતાવનારાં

મનુસ્મૃતિ=મનુભગવાને ઇનાવેલી

સ્મૃતિ-ધર્મ પુસ્તક

અનુમાન=તર્ક

તરુણ=જુવાન

અવસ્થા=સ્થિતિ

બોથડ=મૂર્ખ; અણુધડ

અંગ=ભાગ

સંમતિ=સલાહ

કુમારિકા=પરણ્યા વિનાની નાની
બાળકી.

છૂટા છેડા કરવા=તદ્વાક આપવી;

વિવાહ સંબંધ તોડવો

હવાલો=સોંપણુ; દેખરેખ

વધુ=વહુ

પ્રસિદ્ધ=પ્રખ્યાત

શ્રીમંત=પૈસાદાર.

કુલિન=આબરૂદાર

પાઠ ૧૭ માં.

કરકસર=યોગ્ય ખરચ કરી કંઈક
બચાવવાની ઇચ્છા તે.

કંજુસાઇ=હોય છતાં ખર્ચ ન કર-
વો ને દુઃખી થવું તે

ઉડાઉપણું=ખરચાળપણું

દુર્યુષ્ઠ=નહારો ગુણ

લાહે=આગ-તીવ્ર ઇચ્છા

નિરપયોગી=ઉપયોગ વિનાનું

ચર=દેગ

કિંવા=અથવા

મુદત=વખત

શિલા=પથ્થરની છાત

મળીચુમ્ન=ધીમાં માળી પડી હોય
તો તેને પણ નીચેની લેનાર;

અતિશય કંજુસ

પેટે પાટા બાંધવા=પૂરતું ખાતું
પણ નહિ

ચમડી તૂટે પણ દમડી ન તૂટે=
શરીરને નુકસાન થાય તો ખેર

પણ પૈસા ન જવા જોઈએ

કૃપણ=કંજુસ

જેરખંધ=કોરડાનો

સાંચ્યું=સંધ્યું

નિરર્થક=નકામું

પેટ બાળીને સાંચ્યું ને દીવો બાળીને કાંત્યું તે નિર્થક જાય છે.

બાધામાં દુઃખ વેડી પૈસા એકઠા કીધા હોય તે નકામા જાય
છે કારણ જૂખ અથવા નહારા ખોરાકથી ખરણ જલદી થાય છે. તેજ
પ્રમાણે રાતનું કાંત્યું સુતર પણ નકામું થાય છે કારણ કે અંદર
ગળી ગળકા વગેરે રહી જાય છે-જાડું પાતળું પણ થઈ જાય છે.

દેહીલા દિવસ=નઠાડા દિવસ; પા-
રકાને આશરે પેટ ભરવાના—
દુઃખના દીવસ

વૃદ્ધાવસ્થા=પડપણ

અથ આવે છે=કામ આવે છે

ચંદનહાર=એક જાતનું ઘરેણું.

શિરપાવ=સેલાં પાધડીનું ધનામ;
ધનામ.

ખાળે દાટા ને ખારણાં ઉઘાડાં=
નાની વાતોમાં બહુ કસર કરે ને
બ્યાંથી બહુ પૈસાનો ખર્ચાવધાય
તેવે ઠેકાણે લક્ષ ન આપે

દાનત=દાન

યથાશક્તિ=શક્તિ પ્રમાણે.

પાઠ ૧૮ એ.

શકુન્તલા=કર્ણ ઋષિની ધર્મપુત્રી

અને દુષ્યંતની સ્ત્રી; મેનકા અને
વિશ્વામિત્ર ઋષિની પુત્રી, શકુન્ત
નામના પક્ષીએ એનું રક્ષણ
જંગલમાં કરેલું તેથી શકુન્તલા

ગૌતમી=શકુન્તલાને ઉછેરનાર તાપસી

પ્રજ્ઞામપૂર્વક=નમસ્કાર સહિત

પરિક્રમણુ=પ્રદક્ષિણા

પ્રિયવંદન=શકુન્તલાની સખી

ઉલ્લંઘન=ઘમ્મ

વિયોગ=ગુણપણું

કલ્પા=ખાત્રકા; ગુણ

નર્તન=નાચ; નૃત્ય

વિવેચન=ગુણ

સકલ=ખર્ચ

વનજતા=વનની વેલો

ઉભરો=મનનો ગુસ્સો

તારા વિયોગથી હરણો મોઢામાંથી દર્ભના કલા ભોંયપર નાખી
દે છે—ખાતાં નથી, એરને વિયોગના લાજા વાગ્યા તેથી તેણે નર્તન
—નાચવું છોડી દીધું છે—દીક્ષગીર—શોકમગ્ન થઈ ગયા છે. (૧)

સઘળી વનવેલો પણ જાણે ખરેખરાં આંસુ પાડતી હોયની !
તેમ પાંદડાં ભોંયપર નાખે છે, અને એ રીતે તારા વિયોગ દુઃખના
ઉભરા કાઢે છે. (૨) (વસંત ઋતુમાં વેલોના પાંદડાં સ્વભાવિક રીતે ખરી
જાય છે. તે ઉપરથી કવિએ કલ્પના કરી છે.)

વનજ્યોત્સના=વેલનું નામ છે.
 કાશ્યપ=મૂરીચી પ્રજાપતિના પુત્ર
 મેળાપ=મુલાકાત
 સંકલ્પ=વિચાર
 ભતાર=ધણી; વર
 અવર=ખીજી

સુકૃત=સારાં કામ
 પ્રમાણ=નક્કી
 વધુ=વહુ
 વધુવર=વરવહુ
 નવમાલિકા=નવીવેલ (વનજ્યોત્સના)

મેં પહેલાંથીજ તારે માટે મારા મનમાં જે ધણીનો વિચાર કરી મૂક્યો હતો. તે રૂપમાં કુળમાં અને બીજા સહગુણમાં તારા સરખાજ ધણી તું સારાં કૃત્યથી નક્કી પામી છે. (૧)

તેજ પ્રમાણે એ નવી વેલ (વનજ્યોત્સના)ને પણ આંખે વર મળી ગયો છે અને એને પણ વરવહુની જોડ જામી છે. અર્થાત્ વરવહુ સરખાં યોગ્ય મળ્યાં છે. તું અને તારી વેલ બન્ને હવે વર વિશે સુખીઆં થયાં છો તેથી તેની-વેલની-અને તારા વિષેની મારી ચિંતા આજે ગઈ છે. (૨)

માર્ગે પડ=ગત
 સુપરત=સોપણ
 બેજીવવાળી=ગર્ભવંતી
 નિર્વિઘ્ને=અડચણ વિના
 શુભવર્તમાન=સારી ખબર
 પાલક=હેડો
 કુલ=દામ

અમલ=ચોકખું; મેલવિનાનું
 ઇંડુદી=ઇંડોરાં
 સામે=ખેડયા વિના એની મેળે થ-
 મેલું=પાકેલું ધાન્ય
 મુઠીમર=મુઠીમાં માય એટલો
 તુલ્ય=પરાપર

હવે ચરતાં તેની અણી-ધારથી પડેલા ધા રૂઝવા માટે ચોકખું ઇંડોરાંનું તેલ તે જેના મોઢે રેડ્યું હતું-લગાવ્યું હતું અને જેને

મુઠીભર સામો ખવડાવીને તેં ઉછેરી છે તે પુત્રીના જેવી હરણી તને
છોડી જાય નહિ—તને છોડશે નહિ. (૧) (શકુન્તલા એ હરણુની ચાકરી
કરતી હતી તેનું વર્ણન છે.)

આપક્યા=ખિચારા; આપડા

શારંગરવ=કાશ્યપ ઋષિનો શિષ્ય

ભગવત=પવિત્ર પુરુષ; મોટા માણસ

સંપ્રદાય=રિવાજ; ચાલ

તેડ=કિનારો

સદેશો=ખબર; કહેણુ

વૃત્તિ=ધર્મ

અવર=ખીજી

માન=મોટાઈ

બંધુજનો=સગાં સંબંધીઓ

યુવતી=તરણી

સત્કાર=આદરમાન

વધુ=વધારે; બહુ

ઉદય=ચઢતી

તપ એજ જેમનું ખર્ચ ધન છે એવા અમો ઋષિને જે જાણુ
છે—ઓળખે છે. તે સાથે વળી તમારું કુળ પણ ઉંચું છે તે ખુશીથી
વિચારી લેા.

પોતાની મેળે અકસ્માત એક ખીજી ઉપર સ્નેહની વૃત્તિ છૂટી
હતી—સ્નેહ થયો હતો તે વખતે કાષ્ઠપણુ રીતે સગાં વહાલાં કાષ્ઠ
હતાં નહિ. અર્થાત્ તમારા બન્નેનો સ્નેહ એની મેળે કુદરતી રીતે
થયેલો છે સગાંવહાલાંએ વચ્ચે પડી કરેલો સ્નેહ નથી. (૧) જે રીતે
આપ વડે ખીજી ઘણી રાણીઓ ઘણી માનવંતી છે—આપને માનીતી
છે તે પ્રમાણે સામાન્ય સરખા સત્કારથી તમે આ યુવતીને—અને
પણ પાળજો અર્થાત્ ખીજી બધી રાણીઓ પર જેવો પ્રેમ રાખો છો
તેવો આના ઉપર પણ રાખજો.

એથી વધારે ઉદય પ્રાપ્ત થયો—ચઢતીમાં આવવું—પટરાણી પદે આવવું—રાખતો વિશેષ પ્રેમ મેળવવો—તો નસીબને આધીન છે. એ સંબંધે વહુના સગાં વહાલાંથી કંઈ વિશેષ કહી શકાય નહિ કે તમે આનાપર વિશેષ પ્રેમ રાખજો અને બીજાઓનાપર ઓછો પ્રેમ રાખજો. (૨)

પાઠ ૨૦ મો.

વિકરાળ=ભયંકર

સૃષ્ટિ=દુનિયા

અંકુશ=હાથીના માથામાં ખોસવાનું ત્રિશૂળ જેવું તીક્ષ્ણ ધારવાળું હથિયાર

અદ્ભુત=નવાઈ જેવાં

ચમત્કારી=આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થાય તેવાં નાથ=અળદત્તા નાકમાં ધાલવામાં આવે છે તે દોરી જેથી અળદ વશ થાય છે.

એકેક=નિરંકુશ; દાખ વગરનો; ઉદ્ધત નિર્ણય=નિકાલ

પાઠ ૨૧ મો.

શીલવતી=અહસચર્ય—નીતિવાળી
વિદ્યાવતી=વિદ્વાન; બણેલી
સ્વહસ્તે=પોતાને હાથે; પોતાની જાતે

હાક=ખૂમ

નિપુણતા=પ્રવિણતા; માહિતી

રાખ્યતંત્ર=રાખ્યકારોત્તાર

અમાત્યો=પ્રધાનો

ચક્રિત થતા=આશ્ચર્ય પામતા

હવાલે કરો=સોંપી દો

મુખત્યાર=માલીક

સાર્વજનિક=સર્વ માણસને ઉપયોગી થઈ પડે તેવી

દલીલો=બચાવ

અગાધ=બંણી

અમર=નાશ ન પામે એવું

ખોડીલો=ખોડવાળો; વાંકો

પાઠ ૨૩ મો.

મૃગજળ=હરણ જેને પાણી ધારી ઠગાય છે તેવું જનવાનું જળ,
તૂષા=તરસ

અસહ્ય=સહન ન થાય એવો;

અતિશય

બપોરી=બપોરનો વખત

ક્ષિતિજ=આકાશને પૃથ્વી મળેલી

જણાય છે તે લીટી

ખારાપાટ=ક્ષારવાળી; જમીનનો

ઉપલો થર ક્ષારવાળી મારીનો

બનેલો હોય તે

પરાવર્તન કરવું=પાછા ફેંકવું.

ગાંધર્વ નગર=ગાંધર્વ-દેવના ગવૈયાનું

શહેર-કૃત્રિમ દેખાવ

વિચિત્ર=નવાઈ જેવો

જાદુથી=જાદુથી બનાવેલો

ભવ્ય=મહાકાદાર

સાવ=તદન

પાઠ ૨૪ મો.

ઋગ્વેદ સંહિતા=ઋગ્વેદના મંત્રો-

નો સંગ્રહ

વરુણ દેવ=પાણીનો દેવ

નાવ=હોડી

અશ્વનિકુમાર=દેવના વૈદ; સૂર્યની

સૂક્ષ્મણા નામની સ્ત્રીથી સૂર્યનું

તેજ સહન ન થઈ શકવાથી તેણે

ઘોડીનું રૂપ ધારણ કર્યું હતું

તેના નાકમાંથી એ પુત્ર જન્મેડકે

અવતર્યા હતા તે. એ દેવના વૈદ

છે અને ધણીજ રૂપાળા છે.

સમુદ્રયાન=સમુદ્રની મુસાફરી

ભૃગુકચ્છ=ભરચ. ભૃગુચ્છવિનો ત્યાં

આશ્રમ હતો. કચ્છ=એ પાણી

પાસેની જગ્યા.

કુમારી ભૃશિર=કેપ કન્યાકુમારી;

એ દિવંતી દક્ષિણે છે.

નાવે=આવે નહિ

મદિર=ધર

પરીઆં પરીઆં=છોકરાનાં છોકરાં;

પેઠી.

પાઠ ૨૫ મો.

માતવ=માનવી; માણસ

નેક=મલાં; અભાષનાં

ભુવન=ધર, દુનિયારૂપી ધર
હરી જ=લઈ જ

સાથ=સાથે
જરી=લગાર

હે માણસ જો તું મરે તો જશ લઈને ગી ૫૧. અરે અહિં તું કંઈક બલાં કામો કરી જા-જાજે. આ સંસાર રૂપી ભુવનમાં-ધરમાં બલાનીજ બલાઈ છે હે ભાઈ તે તું હિંમત રાખીને જરા હરી જા-લઈ જા. અર્થાત્ તું બલાઈ લઈ જા, તારી સાથે કશું આવવાનું નથી. તારાથી ઘણું-ન થાય (બલાઈનું કામ) તો થોડું પણ કરી જા. અર્થાત્ યથાશક્તિ બલાઈ કરવીજ.

વિરહી=દેવતાઈ

રાજ્ય કર્તા=રાજ્ય કરનાર

પરજાતિ=ખીજી નાત

લક્ષ્મીએ લીલાલહેર કરી મુકી=લ-

ક્ષ્મી પુષ્કળ આવી

ખિતાબ=છલકાબ

સર=એ પણ છલકાબ છે, સાહેબ.

ભેડી=અનો છલકાબ

ઉપનામ=છલકાબ

દાનધર્મ=દાન અને ધર્મ કરવો તે

શુભદાન=ધુપુદાન

હેરાનગતિ=દુઃખ

પુણ્યવંતુ=પુણ્ય થાય એવું, પુણ્યનું

આદ્યું=શરૂ કયું

અજમાયેશ=અડસટું

માવતર=માતપિતા

ભુખડું=ભુખે મરતા

બહેસતશીન=ગુજરી ગયાં. પારસી

લોકો એ શબ્દ વાપરે છે. આપણે

સ્વર્ગવાસ પામ્યાં કહીએ છીએ.

પાઠ ૨૭ મા.

પ્રવાસી=મુસાફર

ખેર=રજ

અતિનાજીક=અડકતામાં ભાગી જા-

ય એવી

ખેડોળ=નદારા દેખાવવાળી

આકર્ષક=ખેચાણ કરનાર નરક

અદબ દૃષ્ટિ જાય એવ.

કુશાભા=ખેડોળતા-શાભા નહિ તે.

આવરણ=આધુન્ય

મેળ ખાય એવા=મળતા આવે એવા

ખૂણે વચાળે=ખૂણે પોચરે-જ્યાં

દિગ્ધો ન જાય એવી જગ્યાએ

પાક ૨૮ મા.

મારવાડ=એ દેશમાં રાંટ પુષ્કળ
થાય છે.

રંઝડે=દુઃખ દે

એવફા=નીમકદરામ

અવધિ=છેડે

પર્યંત=અધી.

ખાતર=માટે

પતક્યું=કમુલ ક્યું

સર ન થયો=છતાયો નહિ

ભીસ દેવી=પુષ્કળ દયાણ કરવું

સર્વસ્વ=અધું

અર્પણ કરવા=આપવા

અપંગ=એક અંગ વિનાનો; પગ
વિનાનો

અનાથ=ધણી=માખાપ કે પાળક
વિનાનો

ગુરસો=સાગણી

ગણુના=ગણુતરી

પણુ=ટેક, નિયમ

જે નરનારી (સ્ત્રી પુરુષ) દેશની દાઝ પોતાના મનમાં ધરતાં નથી અને કેવળ પોતાના લાભનાંજ કામ કરે છે તેમણે પોતાની જાતને નકામીજ વધારી છે. પોતાના દેશીઓ દુઃખથી રિખાય દેશના પર સંકટ આવે એવું જોઈને કયા માણસનાં રૂઆં ઉભાં નહિ થાય ? અને મનમાં દયા નહિ આવે ? એવે પ્રસંગે તન મન અને ધન અર્પણ કરતાં-કરવામાં જે માણસ ડગી જાય અથવા ફગે-ફસકી જાય-અવળું જોલે અથવા કોઈને ફસકી જવાનું શિખવે, તેવા માણસ શીટકાર પામે છે અને પોતાના ખાપનું નામ ગુમાવે છે.

પાક ૨૯ મા.

ખાંધા=શરીરનું બધારણ

હાંક=હાથો હાથ કે ખાત્રીને સખ્ત
ચુક કરવું

અદશીકલ=ખેડાળ; કદરૂપું
નામંદ=આયલો; હીજડો
આશાબંધી=આશામાં બંધાયલી;
આશાવાળી

વીરહાક=વીરત્વ બરેલી બૂમ
અખ્તર=લોઢાના તારનો બનાવેલો
કોટ જેથી શરીરનું રક્ષણ થાય તે

મસલત=દૂષી વાત

અસાર=સાર વિનાનું

યવનો=મુસલમાનો

અર્પણ કરવા=આપવા

માંડળિક=ખંડીઆ

રાખડી=સુતરની બનાવી આલણો

બજેવપર બાંધે છે તે; તેવી રૂપા-

ની પણ બને છે અને સોનાની

પણ બને છે.

અંચકાર=પુસ્તક બનાવનાર

કેસરીઆં=કેસરીઆ રંગનાં લુગડાં

પહેરી યાહોમ કરી લડાઈમાં કુ-
દી પડવું તે.

પાઠ ૩૧ મો.

છીકું=ખાકું.

નિર્મળી=ચોકખા

વહોરોછો=પોતાને માથે લઈ લો છો

રખવાળ=સાચવણી કરનાર

ખોખરા કરશે=મારશે

સાતસ્વર=સા, રી, ગ, મ, પ, ધ, ની.

મૂર્છના=રાગને ચઢવો ડિનારવો તે.

બરતઝપિ=ગાનનું શાસ્ત્ર બનાવનાર

ડાંગ=ખડી લાકડી.

ડમો=સુનાં ઢોરને પુરવાની જગ્યા

લહે=તાન

તરેહ=જાત

પાઠ ૩૨ મો.

આપબળ=પોતાની જાતનું જોર

આપ સમાન બળ નહિ અને મેઘ સમાન જળ નહિ.

પોતાની જાતે જે કામ કરીએ તેવું બીજા પર આધાર રા-
ખ્યાથી ન બને. તેમજ બીજા બધાથી પાણી પૂરું પાડી શકાય ખરું
પણ વરસાદના જેવું, જેટલું તો નજ બની શકે.

પછાત=પાછળ

બાહુબળ=હાથનું બળ

મહત્વ=અગત્ય

નિવૃત્તિપણ=અમતાકાન

આત્મ=પોતાની જાતનું બળ

જીવનચરિત્ર=જીવનનું સવિસ્તર

બ્યાન

નાહિંમત=નામરદાઈ; બાધાપણ

પરાપૂર્વ=અમલ

અણુક્ષેત્ર=લઠાઈની જગ્યા

વિધવા=જેનો ધણી મરી ગયો હોય તેવી સ્ત્રી

વહાવરો=અબ્યાસ

પાઠ ૩૩ માં.

અતિલાડ=ધણું વહાલપણું

મીનામસ્તી=ધમપછાડ; સખ્તતોફાન

પેશ પહોંચાડે=હરાવી નાંખે; હારની

ટાચે પહોંચાડે

હાંકયું આવવું=નાતમાંથી જન્મવા ન

ગયા લીધે ઘેર પીરસણ આવે તે છણકો=ચાળો

શેર થવું=ચઢી બેસવું; વાધ જેમ ચઢી બેસે તેમ સામું બેસવું

શેર=વાધ

વાદે=લાંબે; દેખાદેખા

ગાંઠે નહિ=પત ન કરે

આપખુદી રીતે=મરજી મુજબ; સ્વતંત્ર રીતે

મનસ્વી=મનમાં આવે તેવી રીતે

વાંઝીયાબાર=એકનું એકજ છોકરું

હાંચ તે તે વાંઝીયાબારનું કહે-

વાય. તે ન આવ્યું હોત તે

વાંઝીઆપણું કહેવાત. જેના આ-

ગમનથી બારણું વાંઝીયું મટયું તેવું

લાડધેણો=લાડીલો

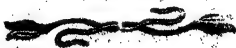
સ્વચ્છંદી=મરજી મુજબ વર્તનાર

સરસો=સાથે

આસનાવાસના કરી=શાંત પડયો;

દિલાસો આપ્યો

શિક્ષા=પ્રોધ; શિખામણ

ભાગ ૨ જો.

પાઠ ૩૪ મો.

મહાભારત=ભરત રાજના વંશજો
વચ્ચે થયેલા મોટા યુદ્ધનું જેમાં
વર્ણન કરેલું છે એવું પુસ્તક.
પાંડવ કૌરવની લડાઈની હકીકત
તનું પુસ્તક.

ભાગવત=એ એક ધર્મનું પુસ્તક
છે. એમાં હાથરના અવતાર સં-
બંધી વાત છે. એના બાર ભાગ
છે તે દરેકને સ્કંધ કહે છે. દશમ
સ્કંધમાં કૃષ્ણાવતારની કથા છે
એકાકાર=એકદું

પ્રાચીન=પહેલાનો

અનુકૂળ=હાવતા

યજન કરવું=યજ કરવા

માનવંતા=માનવાળા; પ્રતિજ્ઞાવાળા

અપંગ=અગરહીત; લંગડો

શસ્ત્ર=આયુધ; હથિયાર

ધર્મોપદેશ=ધર્મનો બોધ

પરિચય=સંજ્ઞા

આસ્તિક્ય=ધર્મના અનુયાયી

લક્ષ્ય=ચિહ્ન

વર્ણવ્યવસ્થા=નાતજનની ગોઠવણ
અસ્ત થવા લાગી=નાશ પામવા
લાગી

મિથ્યાભિમાની=દંભી; ખોટા અ-
ભિમાન વાળા

વર્ણ=ગત

નહુપ=એ નામનો રાજા હતો તે
ઋષિના આપથી અજગર થયો
હતો. પછી યુધિષ્ઠિર સાથે ધર્મ-
નો વાદવિવાદ કર્યા પછે તે
ના સ્પર્શથી તે પોતાના પદને
પામ્યો હતો

શીળ=અહમ્મય

અહિંસા=કોઈ પ્રાણીને દુઃખ

નહિ દેવું તે

પાઠ ૩૫ મો.

પ્રવીણ=હોશિયાર; માહીતગાર

પ્રત્યે=તરફ

પ્રત્યક્ષ=સીધો

શ્વેત=ધોળો

સંપાદન કરી=મેળવી

જનાનો=સ્ત્રીઓને રહેવાનો ઓરડો

ધરની અંદરનો ભાગ

સંતાન=છોકરું

અંધેર=અંધાધુની

દારણુ=ભયંકર; સખત

દળ=લશ્કર

સુરંગ=જમીનની અંદર નાનું કાણું

પાડી તેમાં દારૂ ભરી ફેડવામાં

આવે છે તે.

પાઠ ૩૬ મો.

સમૃદ્ધિ=પૈસોટકો; દોલત

પરભાર્યો=આરોગ્યર

નૌકાશાસ્ત્ર=વહાણુ હંકારવા સંબંધી

વિદ્યા-દરીઆની મુસાફરી

સંબંધી વિદ્યા

પેરવી=ગોઠવણ

કેપ ઓફ ગુડ હોપ=સારી આશા-

ની ભૂશિર

વહાણુવટી=દરિઆઈ માર્ગ સારી

ફીતે જાણનાર તથા એ મુસાફર

રી જેણે ધણી વખત કરેલી

હોય તેવો માણસ

મસાલાનાં બેટો=સુમાત્રા, જાવા.

એ બેટોમાં મસાલા-મરી, જા-

યફળ, જાવંત્રી-એલચી ૬૦

પુષ્કળ થાય છે માટે.

પટો=દસ્તાવેજ

જાથુ=હંમેશ

ચાંચીઆ=વહાણુ લૂટવાનો ધંધો

કરનાર

એલચી=વકીલ; પ્રતિનિધિ

પરવાનગી=રજા

લાતી=માલ રાખવાની જગ્યા-કોઠી

કોરોમાંડલ=હિંદનો પૂર્વ કિનારો.

કોરોમાંડલ નામનું એક શહેર

એ કિનારે છે તેથી એ નામ

પડ્યું છે.

પાઠ ૩૭ મો.

વીર=જહાદુર

જાંગીર=ઇનામી ગામ કે જમીન

મંત્રી=પ્રધાન

વીરરસ=જેથી શૂર ચઢે એવી

શૌર્ય=શુરસો; વીરત્વ; બહાદુરી

અનુકરણ=નકલ

પ્રત્યજ્ઞ=જ્ઞેરાવર

આસ્થા=શ્રદ્ધા

સંકલ્પ=વિચાર

આચરણ=વર્તન

ભયભીત થયો=ખીધો

સર કર્યો=જીતી લીધો

સહનશીળ=સહન કરવાની ટેવવાળું

કોપાયમાન=ગુસ્સે

વાધનખ=વાધના નખ

અખતર=લોહાનું ધા ન વાગવા માટે

પહેરે છે તે એ તારનું ડગલા

જેવું હોય છે

સંકેત=શુધી મસલન

બેધડકપણે=વગર ખીકે

સંધિ=સલાહ

આમંત્રણ=નોતરું

કૈલાસવાસી થયો=ગુજરી ગયો-

મરી ગયો

રાજ્યાભિષેક કરાવ્યો=રાજ્યગાદીએ

આવ્યો

અમર=મરે નહિ એવો; અખંડ

પાઠ ૩૮ મો.

મમારવા=સુમારવા

કારાગૃહ=કેદખાનું

નૌકાધિપતિ=વહાણનો ઉપરી-સરદાર

ખીનઅનુભવી=અનુભવ વગરનો

ધડો=નિશ્ચય

જલદ=જલદી તપી જાય એવો

કાસળ કાઢવું=નાશ કરવો

તરકટ=કાવતરું

ભોરચો=કીલેખંધી

ફરમાન=દુકમ

પાઠ ૩૯ મો.

દત્તક લેવો=ખેળે-ફરી લેવો

ટેકીલી=ટેકવાળી

ખખરદાર=હોશિયાર

વ્યવસ્થા=ગોઠવણ

અખતાર=સત્તા

અભિપ્રાય=વિચાર

પરાજય=હાર

અપકીર્તિ=નાનમ

પ્રસંગ=વખત

લેખતો=ગણતો

વલણ=વૃત્તિ

તીર્થ=જ્યાં નહાવાથી-પુણ્ય લાગે

એવી નવાણ વાળી જગ્યા

અન્નક્ષેત્ર બંધાવવું=સાધુસંત આ-

હ્મણુ વગેરે જે જાય તેને અન્ન-

મળે એવી ગોઠવણ કરવી તે

આપદા=દુઃખ

નિયમિત=વખતસર

અન્યાય=ગેર ધનસાધ

પાઠ ૪૦ મો.

આણ=દુવાઈ; સત્તા

હિત=મલું

સફળ=પૂર્ણ

શક્તિમાન=શક્તિવાળો

અપુત્ર=છોકરાં વગર

સનંદ=પટો; લેખ; હક

નિર્ભય=ભયવગરનાં

સ્વાધીન કર્યો=સોંપી દીધો.

વિગ્રહ=લડાઈ

કારકિર્દી=અમલ

સુરક્ષિત=સારી રીતે રક્ષણ કરતો

વૃદ્ધિ=વધારો

સુગમતા=સરળતા

ઐક્ય=એકતા; સંપ

અવલોકન=નિરીક્ષા

સમન્ન=આપો; બધો

જળાશય=પાણીની જગ્યા

સ્પષ્ટ=ખુલ્લું

તગાવી=દુકાળમાં ખેતીના ઓળર

વસાવવાં માટે સરકારે નાણાં

ઉછીનાં આપવાં તે

દુકાળ નિવારણ=દુકાળ ક્યા ઉ-

પાયોથી ન પડે તે.

દુબળાં=ગરીબ

નિભાવ=ભરણપોષણ

વરિષ્ઠ=સૌથી ઉચી. ગવર્નર જન-

રલની કાસીક.

પ્રતિનિધિ=મેમ્બરો; પોતાના મા-

ણસો

ગટર=મેલું પાણી વગેરે જવાના

રસ્તા

વર્તમાનપત્ર=દેશ પરદેશની ખબર

આપનારાં પત્રો.

ફિલસુફી=તત્ત્વજ્ઞાન

હિત=મલું

પાઠ ૪૧ મો.

વહીવટ=અમલ

હસ્તક=હાથમાં

વજીર=પ્રધાન

લંડન=ઈંગ્લાંડની રાજધાનીનું શહેર

ઈડિઆ=ઈન્ડિયાન ખાતાની ઓ-

ફિસ

પાઠ ૪૨ મો.

નિરંતર=હંમેશાં

પેટુ=અંદરનો ભાગ

ધન=નકર

લક્ષ=ધ્યાન

ભૂસ્તર વિદ્યા=પૃથ્વીના પડ સંબંધી

ધી વિદ્યા

નિહાળવાં=જોવાં

ભૂસ્તરવેત્તા=પૃથ્વીના પૃષ્ઠ સંબંધી

વિદ્યાને જાણનાર

સવાલ—ખડકોના મુખ્ય પ્રકાર ગણાવો. તે દરેકની ઉત્પત્તિ વિષે શું જાણો છો ?

પાઠ ૪૩ મો.

અચંખો=નવાઈ

મુરમ=મરડીઆ

જળમળ ખડક=પાણીના મેલમાંથી

બનેલો ખડક

પ્રાણીજ ખડક=પ્રાણીઓનાં હાડકાં

વગેરેમાંથી બનેલા ખડક

આગીઆ ખડક=જ્વાળામુખીના

કારણથી બનેલા ખડક

હાડપીંજર=હાડકાંનું પાંજરું

ખનીજ=ખાણમાંથી પેદા થએલું

ઉદ્ભિજ્જ=જમીન ફાડીને પેદા થ-

એલું; વનસ્પતિ

અંશ=ભાગ

સહ્યાદ્રિ=સહ્ય પર્વત

પાત્ર=નદીના બે કિનારા વચ્ચેની

જગ્યા

સારાંશ=મતલબ

પૃથ્વીના પૃષ્ઠને સાફ કરનાર રંદા ગણાવો.

તે કેવી રીતે પોતાનાં કાર્ય દરે તે સમજાવો.

પાઠ ૪૪ મો.

સૂર્ય માળી=સૂર્ય અને તેની આસ-

પાસે ફરનારા આમથી પદાર્થો,

ખરતા તારા, ધૂમકેતુઓ મળીને

બને છે તે

મહો=સૂર્યની આસપાસ ફરનારા તારા

ઉપમહો=તાના મહો; ચંદ્રો; મહની

આસપાસ ફરનારા અહ
 કક્ષા=સૂર્યની આસપાસ ફરવાનો માર્ગ
 સંઘ્રસ્થાન=સંઘ્ર-એકઠું કરવા-
 ની જગ્યા. જે જગ્યાએ ધણી
 વસ્તુઓ એકઠી કરી ક્રમસર
 ગોઠવી રાખી હોય તે. સંઘ્ર-
 સ્થાન વડોદરા, મુંબઈ વગેરેમાં છે.

સવાલ—ગૃહ કેટલા છે તે ગણાવો.

સૌથી પાસે કયો અહ છે ?

સૌથી દૂર કયો છે ?

સૌથી મોટો, સૌથી નાનો, લાલ રંગનો, સૌથી વધારે પ્રકા-
 શિત અહનાં નામ દો.

ત્રિપરહો કેટલા છે તે ગણાવો.

શુક્ર અને પૃથ્વીનાં વર્ષ કેટલા દિવસનાં છે ?

વર્ષ ક્યાંથી ક્યાં સુધીના વખતને કહેવાય ?

ધૂમકેતુ અને ખરતા તારા વિષે શું જાણો છો ?

પાઠ ૪૫ મો.

અહણુ=પકડવું તે. આકાશી પદા-
 થો માંહેલા એકનો છાયો ખીજ.
 પર પડવાથી તે આખો અથવા
 તેનો કેટલોક ભાગ દેખાતો બંધ
 થાય ત્યારે તેનું અહણુ અયું

ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી=દેશી
 લાપા સંબંધી અગત્યનાં પુસ્તકો
 લખાવવા વિગેરે તથા ત્રસ્ટફ-
 ડોની પ્રમાણિકપણે વ્યવસ્થા કર-
 નારીમંડળી

અજ્ઞાની=મૂખ

કહેવાય.

આરાધના=સ્તુતિ

સાંપ્રત=હાલ

તમેરપ=અધિકાર ૩૫

આસ=કાળીયો. આસ કરે છે=પકડે છે.

અંદ્રમાસ=અંદ્રનો પૃથ્વીની આસ-

પાસ ફરવાનો કાળ

અપારદશક=ખીજ બાજુએ નજર- ખાસ=પૂર્ણ
 લાય એવું ખંડિત=થોડો ભાગ ઘેરાય તે
 સવાલ-અહણુ થવાનાં કારણો ગણાવો. આકૃતિ પાડો. સમજાવો.
 દરેક પુનેમે કે અમાસે કેમ અહણુ નથી થતાં ?
 ૧૯ વર્ષે ફરી તેજ અહણુ કેમ આવે છે ?
 ચંદ્ર સૂર્ય અહણુ પરથી શી શોધો થઈ શકે છે ?
 અહણુના પ્રકાર ગણાવો અને કારણ સાથે સમજાવો.

પાઠ ૪૬ મો.

ભરતી=સમુદ્રના પાણીનું ચઢવું
 ઓટ=સમુદ્રના પાણીનું ઉતરી જવું તે
 શિરોબિંદુ=માથા ઉપરનું બિંદુ
 ગૂઢ=છાનો
 અક્ષોનિશ=રાત દહાડો
 આકર્ષણ=ખેંચાણુ
 ગુરત્વ=ભાર
 સન્બન્ધ=સામે

પરમાણુ=પારીક રજકણુ
 પુનેમ=એ દિવસે મહીનો પૂરો થાય
 છે માટે. સૂદની છેલ્લી તિથિ.
 પૂર્ણમાસી. ઉત્તર દિશામાં પુનમીઆ
 મહીના ચાલે છે.
 અમાસ=સૂર્ય ને ચંદ્ર સાથે વસે
 છે તે તિથિ.
 બહુધા=ધણું કરીને

સવાલ-ભરતીઓટ થવાનાં કારણો આકૃતિ પાડી સમજાવો.

સામી બાજુએ ભરતી શાયી થતી હશે ?
 નાના જુવાળ અને મોટા જુવાળ શાયી થતા હશે.
 ભરતઓટથી ફાયદા ગણાવો.
 ભરતી, ઓટ, સભર, નિખાર, શિરોબિંદુ એમની વ્યાખ્યા આપો.

પાઠ ૪૭ મો.

પોઠો=ખળદ કે ગધેડાં

ખુસ્કો=જમીન માર્ગ

ધાટ=એ પર્વત વચ્ચેના સાંકડા માર્ગ

મહસ્ત્વ=મોટાઇ

ધોઠો=હાનિ

સદ્ગ થયા=ફાવ્યા

સંયોગીભૂમિ=જમીનના એ મોટા

ભાગને સાંધનારો જમીનનો નાનો

ભાગ

રોજવાળો=સવડવાળો

પાઠ ૪૮ મો.

સાંપ્રત=હાલ

ખેડી=મુસાફરી કરી

રમણીય=શોભાયમાન

નિકાસ=દેશમાંથી પરદેશ માલનું

જવું તે

સિકોના=જેમાંથી કિંવાઇન નીક-

ળે છે તે.

આયાત=આવક

સુરક્ષિત=સારી રીતે રક્ષણ થએલું

છે એવી

ગોદી=વહાણમાંથી માલને સહીસ-

લામત ઉતારવાની જગ્યા

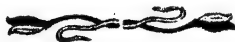
મથક=મુખ્ય સ્થળ

મનુષ્યાહારી=મનુષ્યનો બક્ષ કર-

નાર. માણસને ખાનાર

ઉત્કૃષ્ટ=ઉંચું; સર્વોત્તમ

વિસ્તીર્ણ=લાંબો પહોળો. વિશાળ

ભાગ લીજો.

પાઠ ૪૯ મો.

તત્ત્વ=મૂળચીજ

મિશ્રણ=મેળવણી થએલી ચીજો

પ્રાણીજન્મ=પ્રાણીમાંથી ઉત્પન્ન

થએલો

ખલુન=વિમાન

સંયોગ=મેળાપ

સવાલ-તત્ત્વ એટલે શું ? મિશ્રણ એટલે શું ?
તત્ત્વો અને મિશ્રણોમાંથી કેટલાંક ગણાવો.

પાણી શેતુ બનેલું છે ?

હવા શેતુ બનેલી છે ?

ઑક્સિજન અને હાઇડ્રોજનના ગુણ ગણાવો.

પાઠ ૫૦ માં.

અખૂટ=ખૂટે નહિ તેવો

ખજનો=જાંડાર

તમેલા=ગાડી ઘોડા બાંધવાથી જગા

કાઠીઆ=ઢોરને બાંધવાનો માંડવો

વિનાશકારી=નાશ કરનારી

સવાલ-હવાનાં તત્ત્વો કયા પ્રમાણમાં છે ?

પત્રન અને વટોળીયા ઉત્પન્ન થવાનું શું કારણ ?

હવામાં બીજા કયા પદાર્થો માલમ પડે છે.

કેવી રજકણો હવામાં હોય તો સારી ?

પાઠ ૫૧ માં.

જમાના=વખત

સંધાતે=સાથે

ટાર=ડામર

દેલ=રાક્ષસ

તરંગો=વિચાર

હુખી=ભેજ વિનાની

શોષી લેછે=ચૂશી લેછે

વાયુયંત્ર=વા ચૂશી લેવાનું યંત્ર

સૂક્ષ્મ=પારીક; ઝીણું

હેરીઆ=છાપરાનું નાનું બાકું

સૈયડ=ખળીઆ

ગાઢ નિદ્રા=સારી-ઘસઘસાટ ઊંધ

વિચિત્ર=નવાઇ જેવી

યુગ=વખત

કાળાંતરે=વખતે

ખાણીઆ=ખાણ ખોદનારા

છાંદી=ઢાંકી

કાલસાવાયુ-કાલગ્યાસ

સવાલ-કાચલાનો ઇતિહાસ કહો.

કાલસાવાયુ કેવી રીતે કાઢવો ?

એમાંથી ઉત્પન્ન થતી ચીજો ગણાવો.

પાઠ ૫૨ મો.

પારદર્શક=આરપાર જોઈ શકાય

તેવી વસ્તુ

ઘાડવાં રોકાં=ઘાડવાના આકારનાં

સ્થિતિસ્થાપક=એકની એકજ સ્થિ-

તિમાં કાયમ રહે તેવું

આયના=તકતા

બેતાળા=દૂરની વસ્તુ દેખાય નહિ તે

દૂરબીન=દૂરની વસ્તુને બતાવનાર

સૂક્ષ્મદર્શક=નાની વસ્તુને બતાવ-

નાર

નંદાઇ જળ=ભાંગી જળ

સવાલ-કાચ શેમાંથી બને છે ?

બનાવવાની ક્રિયા કહો.

કાચનો ઉપયોગ કહો.

રંગીન કાચ બનાવવામાં શું વિશેષ નાખવું જોઈએ.

એને સાફ કરવાની રીત કહો.

પાઠ ૫૩ મો.

કિપવાસ=બૂખ્યાં રહેવું તે.

અંગમહેનત=શરીરની મહેનત

સરેરાશ=સરાસારી

વરે છે=ખપે છે

પુખ્ત=મોટી

સત્ત્વ=તત્ત્વ

શાયનીય=દીલગીર થયા જેવું

સવાલ-કેવો ખોરાક ખાવો ?

ટલો ખોરાક ખાવો ?

પાઠ ૫૪ મો.

વિરમય=આશ્ચર્ય; નવાઇ

સવાલ-ખોરાક રાંધીને શા માટે ખાઇએ છીએ ?

ખોરાક પર થતી ક્રિયા વર્ણવો.

દાંતના પ્રકાર અને ઉપયોગ કહો.

જીભનું કામ શું છે ?

પાઠ ૫૫ મો.

રચિ=ભાવ.

સવાલ-ખોળકેરી, મેથીઆં, રાઇતી ચીરી, છુંદો, વધારીઆં, બકાણાં, અને લીંબુનું અથાણું કેવી રીતે બનાવવું તે ક્રમવાર ગણાવો.

પાઠ ૫૬ મો.

તાકાદ=શક્તિ

પુષ્ટિકારક=પુષ્ટિ આપે એવો

ક્ષીણુ=ઓછી

પાચનશક્તિ=ખોરાકને પચાવવાની શક્તિ

જીરવી=સહન કરી

નિરોગી=રોગ વિનાનું

અકારો=અણુગમનો

સવાલ-માંદા માણસને કેવો ખોરાક આપવો.

કેવો ખોરાક ન આપવો.

સૌથી ઉત્તમ ખોરાક કયો છે ?

માંદાને દૂધ આપવું કે નહિ.

માંદાને કેટલીવાર, કયારે ખોરાક આપવો ?

પાઠ ૫૭ મો.

ચુનમમરા=ક્ષારવાળામાળા

આંચ=તાપ

અર્ક=સત્ત્વ

ઉબક્ર=ઉછાળા; ઉલટી

પિત્ત=એક જાતનો રસ છે. લીલા

રંગનો

સવાલ-કાંજ, દૂધ ચોખા, ઘટ ચા, ઘટ કાશી, આરા રટનો શરબત

જવનું પાણી વિગેરે કેવી રીતે બનાવવા ?

પાઠ ૫૮ મો.

દૃઢિ પામવું=વધવું
કંઠમાળ=ગળાતું દરદ

દાઢ=ધાવ

માતુંતાતું=જડું ને જોરાવર

સવાલ-બાળકને કેવો ખોરાક આપવો.

દૂધ કેવી રીતે આપવું ?

કયું દૂધ આપવું ?

દાઢ કેવી રાખવી ?

બાળકને શું ન ખાવા દેવું ?

પાઠ ૫૯ મો.

કમ આવડત=ઑઢી આવડ

બાંધો=બંધારણ

ચિત્ત ચળે=ખીએ

ખાંસી=કાંસો

પેટ છૂટી જાય=દસ્ત થાય

રેચક=જીલ્લાખ લાગે એવું

પાળી=છરી

સવાલ-બાળકની માવજત કેવી રીતે કરવી ?

બાળકને કેટલો વખત ઉંઘવા દેવાં ?

ઘોડીઆમાં સુવાડવાં સારાં કે નહિ ?

નવડાવતી વખત શી સાવચેતી રાખવી ?

બાળકને શેનો જીલ્લાખ આપવો.

કઈ કઈ ખાખતો પર શોખ ઉમ્મન થાય તેમ કરવું.

પાઠ ૬૦ મો.

લેવાઈ ગયું હવું=સુકાઈ ગયું હવું

તાકાત=શક્તિ

આત્મધાત=પોતાની મેળે જીંદગીનો

અંત આણવો તે

આધેડ=મેટી

લોકપ્રિય=લોકોને વહાલી

જીર્ણોન્નવર=ઝીણો તાવ

પોથ દોડા=ખસખસના જીંડવાના

છોડાં

વીલી=સૂની

સવાલ-માંદાની માવજત લેવાના નિયમો ગણાવો.

પોટીસ મારવાની ક્રિયા સમજાવો.

માંદા માણસ સાથે કેવી રીતે વર્તવું.

પાઠ ૬૧ મો.

બાદી=અપચો

અદ પરહેજી=કરી ન પાળતી તે.

અતિસાર=હજામણુ

નિયમિત રીતે ખાવા પીવા વ-

કુચેન જણાય=હીક ન ઝાગે

ગેરેમાં ન વર્તવું તે.

કરિઆણુ=તેજના વગેરે

સવાલ-ઓસડ ક્યારે કરવું ?

સાદાં ઓસડની ચીજો કઈ કઈ ઘરમાં રાખવી ?

ઓસડ આપવાના વાચણ નાંચે શી આવેતી રાખવી ?

બાદી થઈ હોય તો શું કરવું ?

પાઠ ૬૨ મો.

દસ્ત=ત્રાડો

હીમજ=નાની હમડે

હારેડાં=હઠીલાં

ગળધરી=અગત જેવું કાંધક

જીરવી=ખમી

ખવાં=ભમર

સવાલ-સાદા જુલાખ શેનો, કેવી રીતે લેવો.

બાળકના પેટમાં ભાર થયો હોય તો શું કરવું ?

ચૂંકના જુદા જુદા ઉપાયો ગણાવો.

મરડો થયો હોય તો શા ઉપાય કરવા ?

પાઠ ૬૩ મો.

કોલનવાટર=જમનીમાં કોલોન ના-
મનું શહેર છે. લ્યાનું પાણી માટે
કોલનવાટર. એ પાણીમાં માથું

દુખનું મટાડવાને. ઇલાદિ ચુણા છે
કુઆંડ=કુમાળીઆ

સતતજ્વર=હમેશ રહેનારો-આવ-
નારો તાવ.

જર્ણ જ્વર=જીણો તાવ

સવાલ-માથું દુઃખનું હોય તો શું કરવું ?

માથું દુખનું મટાડવાના બીજા કયા કયા ઉપાયો છે ?

સળખમ થયો હોય તો શું કરવું ?

ઉધરસ થઈ હોય તો શું કરવું ?

અવાળુ ફૂલ્યાં હોય તો કયા ઉપાય કરવા. અને શી સાવચેતી
રાખવી ?

તાવના પ્રકાર અને તેના ઉપાયો કહો.

પાઠ ૬૪ મો.

લવારી=અકવાદ

વરમ=સોજો

સનિપાત=આખરનો રોગ. ઉઠીને
દોડવું, બકવું, તોફાનપર ચઢવું
ઇત્યાદિ એનાં લક્ષણ.

લોશન=પાણી-મેળવણી

સવાલ-ઓરીનું ઝેર કેવી રીતે લાગે છે ? તેનાથી શી સાવચેતી રાખવી ?

અછખડાનું ઝેર કેવી રીતે પ્રસરે છે ? શી સાવચેતી રાખવી ?
બગીઆની લકીકત લખો.

રોગ થયો હોય તો શું કરવું ? કયા ઉપાયો યોજવા ? શી
રીતે વર્તવું ? દરદી સાથે કેવી રીતે વર્તવું ?

કોમળીયુ કયે રસ્તે ફેલાય છે ?

ખેગ અને કોમળીયાનાં ઝાડા ઉલટીની શી ભવસ્થા કરવી ?

પાઠ ૬૫ મો.

દટણુ જનર=જનરના કુવા હોય છે તે.

સવાલ-જંતુ નાશક દવાઓ ગણાવો.

તે બનાવવાની રીત કહી જાઓ.

પાઠ ૬૬ મો.

ચલનવલન=લીલચાલ

લીલજમાં=લીલાં ઢીમાં

કસખી=કિસખ જાણનારો; યુક્તિ

વાળો; ધંધામાં માહિતગાર.

બેશુદ્ધ=લાન વગર

માવજત=ચાકરી; ખરદાસ

ગફલતી=જૂલ; સરતચૂક

હાડકું ભાગી ગયું છે કે મોચાઇ ગયું છે કે ઉતરી ગયું છે તે શી રીતે જાણી શકાય ?

એ ત્રણેનો ઉપાયો લખો.

પાઠ ૬૭ મો.

તાત્કાલિક=તરત થઇ શકે એવા

શિરાઓ=લોહી વહેવાની નાડીઓ

સફેદો=ચાક

ધુંટી=પગની પાની ઉપરની ઢેકી

સવાલ-હાડકું ભાગ્યું હોય તો શું કરવું ?

ધુંટી કે ધુંટણુ ઉતરી ગયો હોય તો કેવી રીતે સારવાર કરવી ?

ઢીમણું થયું હોય તો શું કરવું ?

ધા પડ્યો હોય તો શું કરવું ?

દાઝેલા માણસની કેવી રીતે સારવાર કરવી ?

કપડાં સળગી જાહે તો શું કરવું ?

દાઝ્યાપર કંઈ દવા લગાવવી ? તે કેવી બનાવવી ?

ઝેરી જનાવર કરડ્યું હોય તો શું કરવું ?

પાક ૬૮ મો.

હોજરી=જર

જાનેંદ્રિય=જ્ઞાન જેના વડે થાય છે

સવાલ-જ્ઞાન તંતુઓ વિષે જાણતા હો તે કહો.

મગજ કેટલું મોટું હોય છે ?

મગજના ભાગોનું વર્ણન કરો.

મગજનો બાહ્ય વસ્તુ સાથે શી રીતે સંબંધ થાય છે તે સંબંધ જાણતા હો તે લખો.

પાક ૬૯ મો.

ગર્ભ શ્રીમંત=જન્મ થીજ પૈસાદાર.

આપદાદાજ જેન પૈસાદાર હોય તેવા

નિર્માલ્ય=અળહીન

ક્ષીણ થવું=ધસાઈ જવું, જોછું થવું

તે ધીંદ્રિયો, આંખ, કાન છો

બુદ્ધિમાન=બુદ્ધિવાળો

અદ્ભુત=તવાઈ જેવું.

ક્ષારા=વાટે

પિયેર=આપતું ધર

ઝેદી=અળસુ; સુરત

નાવન=હલકાઈ

નિશ્રાંતિ=આરામ

સ્નાયુ=પટા.

સવાલ-હાથ અને માંસ પેસીઓ શું બાંધેલું હોય છે ?

કસરતની શા માટે જરૂર છે ?

બેઠાંઓએ કઈ કસરત કરવી.

હૃદયી જાહે કસરત કરીએ તો શું થાય ?

પાક ૭૦ મો.

લાહવો=ઝોરીઓ

આપતિ=દુઃખ

ત્રાસદાયક=દુઃખ આપનાર

અદા કરવી=અમલવી

અડપણાં=અટક્યાળાં

તંગ=સખત; સજ્જડ

વજનદાર=ભારે

સવાલ-આરોગ્યતાના મુખ્ય નિયમો ગણાવો.

એ દરેક ઉપર ટૂંક વિવેચન કરો.

પાઠ ૭૧ મો.

ચાકરી કરનાર

બદમો=ખરાબ વાસ

લાલાલાભ=દાયદો ગેરદાયદો

ખાસદારો=જુતાં ઉચકનાર=ઘોડાની

સવાલ-તમેલાં અને કોઠીયાં કેવાં રાખવાં

નોકર ચાકરપર કેવી દેખરેખ એ સંબંધે રાખવી.

પાઠ ૭૨ મો.

વરો=ખરચ

નોખો=જુદો

વહીઓ=મોટાં દર; સુરંગો

ચોપડ=ચોપડાઈ જાય એવી વ-

સ્તુઓ; ધી વગેરે

સાણાં=કોઠીમાંથી અનાજ કાઢવાનું

બાકું.

મુત્રાળી=મુત્ર રહેવાની જગ્યા

ગમાણુ=ધાસચારો રહેવાની જગ્યા

અભાવે=અછતે; ગેરહાજરીથી

ઢાકા ઢુમા=રાતે સુતી વખતે કોઈ

વસ્તુ ઉઘાડી ન રહી જાય—

ઉંદર વગેરે ન ખાઈ જાય ઇત્યા-

દિ બાખતો સંબંધે જે કાચ

કરનામાં આવે છે તે

આગ્રહ=ખંતી

ભોક=કાણું

ઈંડાળ=ઈંડા

સવાલ-કોઠાર કેવા રાખવા ?

એ સંબંધે શી સાવચેતી રાખવી ?

ઈંડાળ કેવી રીતે દૂર કરાય ?

ધી તેલ વગેરે માટે શી સાવચેતી રાખવી.

પાઠ ૭૩ મો.

આંટ=સાખ

સિકરે=હુંડીનાં નાણાં અર્થે

સવાલ—નાણું એટલે શું ?

નાણાની શા માટે જરૂર છે.

હાલનું નાણું ગણાવો.

હુડી એટલે શું ?

મનીઝોરડર સંબંધે શું જાણો છો ?

કાગળનું નાણું કયું ?

પાઠ ૭૪ મો.

ઉછેદીયું=નવારસી મિલકત

એદી=આજસુ

દાનદક્ષણાથી=ભીખ માગવાથી

પસીનો=પરસેવો

સવાલ—નાણું કદ કદ રીતે મળે ?

એ સર્વમાં ઉત્તમ રીત કઈ ?

વારસાથી મળેલા નાણાનો વ્યય કેવી રીતે કરવો ?

વકીલ ને વૈદ્ય કયા વર્ગમાં આવે ?

ઉપદેશકો, ધર્મગુરુ વગેરેને કયા વર્ગમાં મૂકવાં.

‘ભાષડા કમાઈ જાણે અને સ્ત્રીઓ વાપરી જાણે’ એ કહે-
વતનો સ્પષ્ટાર્થ સમજાવો.

પાઠ ૭૫ મો.

પરિવાર=કુટુંબ કપાસો, ઊંચાં છોકરાં

અણુધાણું=આચિંતું

યોજના=અજોટ; અગાઉથી નક્કી

કરવું તે

દરમાયો=મહાનો

ફેરીઆ=ફેરી ફરી માલ વેચનારા

ખુશડી=જમીન માર્ગે

અનિશ્ચિત=નક્કી નહિ તે

ઉપદેશકો=ઉપદેશ કરનાર

વાધો=પંક્તિ; સ્થિતિ

યથાઘટિત=જોઈએ તેવી રીતે

વખત પત્રક=વખતના વિભાગ

પાડી ઠરાવેલું પત્રક

ભવિષ્ય=આવતો વખત

લંતા=વિભાગ

અથ કેવી રીતે કરવો તે દાખલાથી સમજાવો.

મહીને ૧૦૦ રૂ. ના પગારદારે કેવો ખચ કરવો તેનો અડ સટ્ટો તૈયાર કરો.

પાઠ ૭૬ મો.

સાંપડવાની=પેદા કરવાની

કુગારે પાડીશું=ખચાવીશું

સવાલ-પૈસા કેવી રીતે અને ક્યાં રોકવાં ?

એમાં કદ કદ અડચણો નડે છે ?

સર્વથી સારો પૈસો રોકવાનો માર્ગ કયો છે ?

ધનને દાટી રાખવું સાચું કે નહિ ?

પાઠ ૭૭ મો.

રાતખ=નિયમ; દરરોજ એ વિના

ચાલે નહિ

ધાત્ર પડે=ખોટ આવે; કોઇ હરા-

મખોર મરી જાય

આંટ=લેણદેણની સાખ

સાન=ખદલો.

સરાશી=મોટા વેપારી રાખે છે તેવા

સ્મરણુપોથી=યાદ રાખવાની વસ્તુ-

ઓ ઉતારી લેવાની ચોપડી.

સવાલ-નામું રાખવાની જરૂર જણાવો.

નામું કેવી રીતે રાખવું ?

તિથિવાર રાખવું કે મહીનાનું રાખવું ?

સિલક એટલે શું ?

જમા અને ઉધારનો અર્થ સમજાવો.

તમારી મેજે એક રકમ ઉભી કરી તેનું નામ નમુનો આંકી લખો.

કવિતાની સમજૂતી.

પાઠ ૩ જો.

હીત=મલું

પરોપકારી=પારકાનું મલું કરનાર

સદૈવ=હંમેશાં

અખંડ=હંમેશાં; ખંડિત ન થાય એવું.

નિર્ભય=ખીંક વમરનું

મુઆર=પાણીની ગોળીપર ઢાંકવાનું

હીકરં.

ઉચ્ચુરું=કલ્પું

જર=પૈસો.

ઉ-મતતા=અભિમાન.

મૂલી=મૂલ્યવાળી

મહીપતિ=રાજા

ભૂ=પૃથ્વી

અકારં=અણુગમતું

સુખા=અમૃત

નિદાન=તકી

ધાટે=આકારે

અખંડ=ખંડિત ન થાય એવું;

સદા ટકે એવું.

અરે તમારે રૂડો મનુષ્ય દેહ આવ્યો છે, ધણા પ્રતાપવાળા ધર્મરે તેને બનાવ્યો છે. તમે જો તમારું બહુ ઇચ્છતા હો, એવા દેહનું કાંઈક સાર્થક કરવાની ઇચ્છા રાખતા હો તો કાંઈક સારું કામ કરો.

કદી વખતને નકામો શુભાવશો નહિ; પરાપકાર કરીને પરાપકારીને એવું સારું નામ પામો-મેળવો-કાટે. હાથ કીધાયા 'નઠારો' એવું નામ હરે છે માટે કાંઈક સારું કામ કરો.

હંમેશા સારી કીર્તિનો સ્વાદ ચાખો અર્થાત્ સારી કીર્તિ મેળવો, અને આ લોકમાં નામ હંમેશ ટકે એવું કરો. તો તમારું નિર્ભયનું-શ્રીક વગરનું-નગારું વાગશે. અર્થાત્ તમને કોઈ જાતનો ડર રહેશે નહિ. માટે કાંઈક ઈ

ધર્મરને જે પ્રિય છે તેજ કામ આ જગતમાં ઉત્તમ છે બીજું બહુ બિચારું માત્ર વિનાનું છે માટે કાંઈક ઇ

હેતથી હાથ વડે પવિત્ર એવું પુન્ય કરો. જે હાથે કરશે તેજ સાથે આવશે અર્થાત્ પુન્ય કરશે અથવા પાપ કરશે તેજ સાથે આવનાર છે-પાપ ખરાબ છે માટે તે ન કરવું અને પુન્ય

કરવું-તેજ સાથે આવશે. ખીનું એક હીકરું પણ સાથે આવનાર નથી માટે કાંઈક ઈં

દુષ્ટ લોકો મુખ્યા પછી ઘણા દુઃખી થાય છે. તેમો જે દુઃખ પડે છે તે એટલું દુઃસહ છે કે સખ વડે કેમ કરી કહી શકું ? અને ચિત્રમાં પણ કેમ કરી ચીતરી શકું-અર્થાત્ લખી શકું. એટલે કહી શકાય તેવું પણ નથી. અને લખી શકાય તેવું પણ નથી. માટે કાંઈક ઈં

પૈસા થકી અભિમાન આણવું નહિ કારણ પૈસાથી કાંઈક માણસ શ્રેષ્ઠ થઈ શકતો નથી. અથવા પૈસાથી-પૈસો દોષ તેથી કાઢીને મોટો બાણુવો નહિ. પૈસાથી જુગાર રમવો નહિ. માટે કાંઈક ઈં

આયુષ્યમાંથી-આવરણમાંથી જે ધડીઝો ઝોઝી થાય છે તે ઘણી કિંમતી છે. ફરીથી તે મળનાર નથી. અને નક્કી આ જીવન પણ જનાર છે-નાશવંત છે માટે કાંઈક ઈં

મોટા મોટા રાગ્નઓ પણ પોતાનું રાગ્ય મેંદો પૃથ્વી પર ખેલ ખેલીને-રમત-રમીને ચાલ્યા ગયા છે-મરી ગયા છે. અને એથી હું શું વિશેષ વર્ણન કરું-કહી શકું. માટે કાંઈક ઈં

દ્રવ્ય અને આ દેહ નિશ્ચય-નક્કી નથી. સ્વાંતો પ્રેમ પણ નક્કી નથી અર્થાત્ એ સર્વે અનિશ્ચિત છે નાશવંત છે. મરતી વખતે એ સર્વ તમને અણુગમતું થઈ પડશે-કાંઈ કામ નહિ આવે માટે કાંઈક ઈં

નક્કી સંસારના સુખને તમે અમૃતના જેવું માની રહ્યા છો. જેને તમે અલ્પારે અમૃતના જેવું માની રહ્યા છો તેજ આખરે તમને ઘણું અપ્રિય થઈ પડશે માટે કાંઈક ઈં

મનુષ્ય દેહ તમને આપ્યો છે તે મોજ મારવા આપ્યો નથી
તેમજ તે પશુ પક્ષીના આકારનો ઘડેલો નથી એ તો તમને ઇશ્વરનું
બજન અને સારાં કર્મો કરવાં માટેજ આપેલો છે માટે પશુની પેઠે
તેને ન ગુમાવતાં સ્વર્ગમાં અખંડ સુખ આપનાર કાંઈક સાઈ કામ કરો.

પાઠ ૬ હો.

અધમ=પાપી

ઉદ્ધાર=ઉદ્ધારનાર. તારનાર.

કુકડાં=પાસે

ઉદ્ધિત=ઉગેલો

આદિત્ય=સૂર્ય, અદિતીના પુત્ર માટે

આભાસ=જાંખી; દેખાય

હિમ=ખરફ.

જામ્બો=કર્મો

પદ્મ=કમળ

પતિત થમ=બ્રહ્મ થમ; અંધ થમ

ધાર=ઓવારા

ધનુર્વિદ્યા=આણુ મારવાની વિદ્યા

વાજ્રંત્ર=વાળાં

રૂઠી=રીમ ચઢાવી; કોષ કરી

ધીમંત=બુદ્ધિવાળા

આદરે=શર કરે

આધે=અડધે

કલ્સોલ=આનંદ

માઆપ મળીને સવારમાં છોકરીને કહે છે કે તું વાત સાંભળ;
જો રાત વીતી ગઈ છે, એ વખતે જીઠીને તું પાપી માણસોને તા-
રનાર ઇશ્વરમાં પ્રીતિ જોડ. ઇશ્વરનું બજન કર.

પાસે અને દૂર કુકડા કુક બોલે છે—વહાણું વાયું એમ સ-
ચવે છે—અને દરબારનાં બારણાં ખુલ્યાં છે. જે લોકો જાગ્યા છે તે
ઉઘમે લાગ્યા છે અને જ્યાં દેવનાં દહેરાં છે ત્યાં ધંટ વાગી રહ્યા
છે. વાગ્યા છે. માઆપ ઇ.

આકાશમાં ઉગેલા સૂર્યનો આભાસ જણાય છે-(અર્થાત્ હજી સુધી સૂર્ય દેખાતો નથી-સૂર્ય ઉગતા પહેલાં તેનું વક્રીભવનને લીધે તેજ મારે છે અને પ્રતિબિંબ જણાય છે તે ઉપરથી) અને ચંદ્રનો પ્રકાશ નાશ પામ્યો છે. રાત્રે ટાઢ—દિમથી અતિશય ટાઢયા જે બરફ જમ્યો હતો—પાણીનો બરફ થઈ ગયો હતો તે હવે સૂર્ય ઊગવાથી તાપને લીધે ઓગળીને ઝરણુમાં વહી જાય છે માઆપ ઇ.

ચકલીઓ ચકચક કરે છે, કાગડા કા કા કરે છે, અને હંસ પોપટ અને મેના મધુર બોલે છે. કેટલાક લોકો પ્રભાત રાગ-પરભા-તીયાં-ગાઈને ખૂશ થાય છે. અને ગાય ભેંસાના ગળાના બંધ છૂટે છે. અર્થાત્ તેમને ચરવા જવા છોડે છે માઆપ ઇ.

વળી ઘંટીઓના જોરથી ઘોર-અવાજ થાય છે તે તું સાંભળ અને મસીદોમાં મુઠ્ઠાં બાંગ પોકારે છે. કેટલીક સુંદરી નહાઈને પાણીનાં બેડાં ભરી જાય છે-પોતાને ઘેર અને કેટલીક નદીના કિનારા પર નહાય છે. માઆપ ઇ.

તું દીવાને જઈ જો તેની જોત-પ્રકાશ-ઝાંખો થયો છે. અને ચોર ને ધૂવડ સંતાઈને ભરાઈ ગયા છે; કમળો ખીલ્યાં છે અને પોયણી મીંચાઈ ગઈ છે-તેનું સ્થાન રાણીપદ જતું રહ્યું છે. અને પોયણી મીંચાઈ ગઈ છે.-તેનું સ્થાન રાણીપદ જતું કહ્યું છે. પોયણીની ચંદ્રની સ્ત્રી કલંપેલી છે. ધણીનું રાજ્ય ગયું એટલે તેનું પટરાણીપદ પણ ગયું-બગલાં અને ઠગ લોકો નદી કિનારે જઈને બેઠા છે. માઆપ ઇ.

ખેડુતો ખેતી કરે છે, સોની સોનું ઘડે છે, લુહાર લોહું ઘડે છે અને કંસારા કાંસુ ઘડે છે, અને જેની સ્ત્રી મરી ગઈ છે એવો

માણસ આંખમાં એક પણ આંસુ ન હોય છતાં મોટો રાગ કાઢીને રડે છે. (લાગણી વિના) માઆપ ઇ.

ધીરજવાળો શૂરવીર આણ મારવાની વિદ્યા શીખે છે રાજદર-
બારમાં વાળ વાગે છે, ચોકીઓ બદલાય છે રાતના પહેરાવાળા
સિપાઇ બદલાય છે, રસ્તામાં પાણી છંટાય છે. અને રાજ જઈને
બાગમાં શોભે છે. મોજ મારે છે. માઆપ ઇ.

ફળવાન સ્ત્રીઓ છોકરાંઓને સંભાળે છે અને સવારમાં ઊડી
ગધુર બોલ બોલે છે અને રાંડ પુઅડ, ઊડીને બાળકને મારે છે ધણીને
ધમકાવે છે એવી રીતે કોઈ થઈ-ગુસ્સે થઈ કલેશ કરે છે. માઆપ ઇ.

ધનવાન માણસો, બુદ્ધિવાળા માણસો હોય છે તેઓ સેવારમાં
દાંત સાફ કરીને પછી સારા સુગંધીદાર ફૂલો ઇંડું રુધે છે. એ વ-
ખતે આળસુ, સુસ્ત અક્ષત નેમની મારી ગઈ છે એવા, અને અ-
શીલ ખાનારા પુષ્કળ હોય છે. માઆપ ઇ.

આ વખતે ઊડીને જે અભ્યાસ કરે તેનો અર્થ આઠ દશ
મહીનામાં સરે છે. અને જો આ વખતે વનમાં જઈ ખુશ પવનનું
સેવન કરે-શ્વાસ લે તો છ માસમાં શરીર નિરોગ થાય. માઆપ ઇ.

જે વાત બુદ્ધી ગયા હોઈએ તે આ સમે ઊડીને યાદ કરીએ
તો સાંભરી આવે. અને દલપતરામ કવિનું કવિતા બનાવવાનું જે
કઠણ કામ છે તેમાંથી પણ પાર પાડીએ! અર્થાત્ કવિઓ આ
વખતે જો કવિતા કરવા માટે તો સારી અને સહેલથી થાય.

પાઠ ૯ મો.

અપટ=અદૃશ; પુરેપુરી

પ્રુઅડ=એદી

મલકારે=અણુસારે

અખોલ્યા=વગર ખોલ્યા

પારખે=ગણી જાય

નિજ=પોતાનો

લેશ=જરાપણુ

હાવરી=હવારો

અપળા=ચીજળી

ઉગાળી=આનંદ

રમા=સ્ત્રી

અપસરા=ઈંદ્રની ગાનારીઓ. એ

અહુ રૂપાળી હોય છે

સાજ=શણુગાર

સજની=પહેરતી

સાહિત્ય=સાધન

પાક=રસોઈ

આદરતી=કરવાની સરઆત કરતી

સદન=ધર

... જે માણસને ચતુર અને સુધડ સ્ત્રી મળી છે તેની જિંદગી સફળ છે. અને જેને ખરેખરી-અદૃશ પ્રુઅડ યૈરી મળી હોય છે તે તેનો અવતાર ધૂળધાણી કરે છે.

ચતુર સ્ત્રી આંખને અણુસારે સમયસૂચકતા વાપરી શું કરવાનું છે તે સમજી જાય છે, અને વખત એ વખતે અખોલ્યા બોલ હાવી લે છે. એટલે કહેતામાં કામ કરે છે.

પતિના મનનું ધારેલું-ધારેલી વાત હસતી હસતી સહજમાં જાણી જાય છે અને તે ગમે એટલી દૂર હોય છે પણ જાણે હૃદયની પાસેજ રહેતી હોયની એમ જોના ધણીને લાગે છે. અર્થાત્ હૃદયેશાં મનમાં તેનું રહણ થયાંજ કરે છે.

પોતાના ધરતું સર્વ કામકાજ કરે છે છતાં પણ હૃદયેશાં નવરીજ હોય છે. અર્થાત્ તે એવી સ્ફુલિથી કામ કરે છે કે કંઈ વખતે

તે કામ કરે છે તે કાંઈને માલુમ પડતું નથી. અને સધળાંની સાથે મીઠી વાતો કરે છે પણ જરાએ નકામી લવરી કરતી નથી.

જેની ચાલ-કામ કરવાની રીત ઇત્યાદિ વીજળીના જેવી ત્વરા વાળી-ઉતાવળી છે. અને તે જાતે ઘણી શુદ્ધ હોય છે. હે પુરુષ આવી દેવીના જેવી ચતુર સ્ત્રી મળી એ તારું ધનભાગ્ય છે !

જેને ચતુર અને સુઘડ સ્ત્રી મળી છે તેનું ઘર સુખી છે અને તેનો સંસાર પણ સુખી છે. તેનો સુખ અને શોભાનો છંદો નથી ઈંદ્ર પણ તેનું સુખ જોઈ નક્કી પોતાના મનમાં બળે છે. આખી જિંદગી હંમેશાં બન્નેને-સ્ત્રી પુરુષને ઉગ્મણીની અર્થાત્ આનંદની છે, પણ જેને પક્કી દુઃખડ સ્ત્રી મળી છે તેનો તો તે રંડા અવતારજી ધૂળધાણી કરે છે.

દેવાંગના-અપ્સરા જેવી સ્ત્રી ઘરમાં સવારે સૌથી પહેલી ઊઠે છે. અને જો તે ગાતી ગાતી ઘર કેવું સાફ કરે છે ! ઘર સ્વચ્છ કાંધા પછી શરીર સાફ કરીને અર્થાત્ દાંતણુ પાણી ઇત્યાદિ કર્યા પછી નાહી ઘોંઘાળે સારા શણગાર ધારણુ કરે છે, પછી ઘણી-ને નહાવાનું ધ્યાન ધરવાનું અને રાંધવાનું સાહિલ તૈયાર કરે છે-કરવા માંડે છે.

રમતી રમતી-અર્થાત્ આનંદથી બાળકને વહાલ ધરીને ઉડાડે છે. ગીત ગાતી વાતો કરતી એવી મા બાળકને ઘણી ખમે છે-વહાલી લાગે છે, ઘણું કરીને થોડું કહી બતાવે એવી એ શાણી-ડાહી હોય છે. અને પતિની કમાઈને સૂમળને ખરચે છે અને સાચવી રાખે છે. ઉડાવી દેતી નથી.

સ્ત્રીઓને સાધારણ રીતે થોડું કામ કરી હું તો થાકી ગઈ એવું કહી બાળે પોતે ધણુંજ કામ કર્યું છે એવું ખતાવવાની ટેવ હોય છે. સારી સ્ત્રી કદી તેમ કરતી નથી માટે—“ધણું કરી થોડું દેખાડે છું” લખ્યું છે.

વળી તે સ્ત્રી સાદી કેવી છે ? પોતાના હાથ પગ મેં ચોકખા કરીને ધરમાં સદા આનંદી રીતે સુખ ભરી ફરે છે તેથી બાળે ધરમાં સુખની ઝરમર ઝરમર વૃષ્ટિ થતી હોયની એવું લાગે છે, માટે જે માણસને છું

ખાંડ ૧૨ મો.

સસ્તી=સોંધી

નુતી=નહોતી

દોદશ=અને બાળ્યએ

શ્વાન=કુતરાં

મુષક=ઉંદર

સદન=ધર

ખટરાગ=પીડા; સરસમાન

જ્યેષ્ઠો જે પ્રવિત્રી ધાલે છે તે

સાજ=માન, ભજન કરવાનાં

સાહિત્ય

ગાજ=ખોંખારીને; સ્પષ્ટ

અગળી=જુદી

પૂઠે=આગળ

કાઠ=કાષ્ટ; લાકડું

બાલમુકુદ=કૃષ્ણની નાની મૂર્તિ—
પિત્તળની

આનંદરંદ=આનંદ આપનાર

પ્રવિત્રી=દર્ભની વીંટી; અથવા વૈ-
જ્યેષ્ઠો જે વીંટી ધાલે છે તે.

સાજ=માન ભજન કરવાનાં
સાહિત્ય.

ચક્ર=સુદર્શન ચક્રની પ્રતિમા, એક
પથર ઉપર હોય છે

જ્યાં કોણી અને કાઠીયા લોકોની વસ્તી હતી અને થાક બાજુ જ્યાં સસ્તી મળતી હતી એવી જગ્યામાં એક જુની ઝુંપડી હતી. તેના ઉપર સમ ખાવાએ એક સળી નહોતી, અર્થાત્ કમડાં વગેરે કાંઈ નહોતું—ઉપાડુંજ છાપર હતું. તેની બીંતો સળી મેચથી

એવડ વળી ગઈ હતી. અને છાપરાં ઉપર ભાંગી તૂટી કોઈ એક વળી હતી. જ્યાં જોઈએ ત્યાં ઝાડ હતાં—ધરમાં ઉગેલા—તેથી વણુછો પડે. એવું તો ખીલકુલ નહોતું ! (વક્રોક્તિ છે. અર્થાત્ પ્રુષ્ઠળ વણુ-છો પડતો હતો.)

ધરમાં ફૂતરાં, ઉંદર, અને કેળ રહેતા હતા; ચારીઓ પણ વગર મૂકી બધી સોળ હતી ! અર્થાત્ કરામાં જ્યાં જોઈએ ત્યાં કાણું હતાં.

ધરમાં જવાતું કાંઈજ નહોતું એટલે તાણું શું મારવું તું ! અર્થાત્ ચારણુંજ નહોતું. ખેસીને વેડા—(મહેતા) આશ્ચર્ય જોયું, અર્થાત્ ધરતું ચારણું પણ એટલું નીચું હતું કે અંદર ખેડાં ખેડાંજ પેસાય. એ રીતે ખેસીને મહેતા અંદર ખેડાં એટલે તેમણે આશ્ચર્ય—નવાઈ જોવી ધરની સ્થિતિ જોઈ.

સધળુંજ આવું જોયું એટલે એવા ધરમાં જોવાતું શું ! નર્પા-જ કાંકરા ત્યાં વીણામણ શું શોધવું ? આથી મહેતા ઘણા ખુશી થયા કારણકે તેમને ધર જોયાના સંતાપ—દુઃખ—જ ગયા. ધરમાં જોવા જોવુંજ કાંઈ નહોતું ! પછી મહેતાએ સર્વ સાથે આવેલા હરીજનને કહ્યું કે:—અમે અમારા સામાન લેવાને જઈએ છીએ તમે તમારે ઘેર જઈને સુખીઆ થાવ.

હરીજન—હરિભક્તો કહે છે કે અમારા સરખું કાંઈ કામકાજ કહો. અમે અહિં વાસ લાવવા લાગીએ ત્યારે મહેતાએ કહ્યું કે મારો વાસ બારે નથી કે તમારે સધળાને તસ્દી લેવી પડે કારણ કે હરિભક્તને એવી ખટપટ—સરસામનની—ઘણી હોય નહિ. આથી આવેલા ભક્તો ભક્ત મહેતાને પ્રણામ કરી પોતપોતાને ઘેર ગયા.

ગયા. પછી મહેતા સામાન લેવા માટે ઘેર-ભાઈને-આબ્યા અને પોતાની સ્ત્રી માણેક મહેતા-ને સમાચાર-ખબર-ફેવડાવી. મહેતાને કહ્યું કે તમે નાતમાં રહેશો કે મારી સાથે રહેશો, તે આ સવળા સાથ-સગાં વહાલાંમાં ખોંખારીને સ્પષ્ટ કહી દો. ત્યારે મહેતાએ કહ્યું કે મારે તાતનું કાંઈ કામ નથી. મારે માથે તો તમે એકલાજ ધણી છો.

જેમ કાયાથી (શરીરથી) તેની છાયા જુદી પડતી નથી તેમ સ્ત્રી જે ધણીને વળગી (પરણી) હોય છે તેનાથી જુદી પડતી નથી. માટે તમે આગળ ને હું તમારી પાછળ આવીશ. જો સ્ત્રીને જેમ ન કરે અર્થાત્ પતિને ન અનુસરે તો તેમને રામ રૂઠે જો-લે તેમ ના! પર રામ (ધર્મ)નો કોપ થાય.

મહેતાએ ગોપીચંદન લીધું-લે છે અને તુળસી કાષ્ટ પેલાને ખીજને આપે છે; અને કહ્યું કે હું સંત ભાઈઓ જરા મદદ કરજો. જોજો રખેને માળા અને તિલક કરવાનાં છાપાં ભૂલી જવાય.

ધંટ, શંખ, અને બાળમુકુંદની મૂર્તિને લ્યો. રખેને આનંદ આપનાર એમને ભૂલી જતાં, પવિત્રી-અને ટોપી લેજો. આ પ્રમાણે મહેતાએ લાજ મર્યાદા (આમર) (શરમ) છોડી દીધી.

પેલાં તાળ, કાંસી અને તંબુરો લેજો. જોજો સામાન અધુરો ન રહી જાય! પેલાં મંજરીયાં કીર્તનીઆં-કંસારાં-અને મૃદંગ લઈ લેજો ભાઈઓ જો એ સાજ ભૂલી જશે તો ભજનના રંગમાં ભંગ થશે.

વેરાગી કહે છે કે અમે સધળું વીણી લીધું છે. અને આકી રહી નથી. એવું ચક્ર મહેતીને હાથમાં આપ્યું છે. પછી ભગતને દંતવત્ પ્રણામ કરીને મહેતો પોતાને નવે ઘેર રહેવા આજ્ઞા.

પાઠ ૧૫ મો.

અદ્ભુત=નવાઈ જેવી
તડાકો=જેર
મુઅમ્માર=સારો હાકેમ.
નભ=આકાશ

કામિઆગર=કિમીઓ કરનાર (લો-
હાનું સોનું બનાવે છં ટોંગ
કરનાર)
કુટો=ભુકો
છોટા=નાના
ચિકાર=ખૂબ; ઘાડું

ધશ્વરની શક્તિ અદ્ભુત છે તેનો કોઈ છોડા મેળવી શકતું નથી. ઉનાળામાં તાપનું જે જેર હતું તેનો ભાર નરમ પડ્યો એ-ટલે-તે નરમ પડ્યું. તરતજ તેનું જેર નરમ પડ્યું અને મનુષ્યોનું રક્ષણ કીધું. પરમ કૃપાળુ એ કેવી યુક્તિ બનાવી છે-કે તાપ પછી તરતજ વરસાદ આવે છે જેથી માણસો અને સર્વ ઠંડા પડે છે. (માટે કવિ કહે છે કે) ધશ્વરની શક્તિ અદ્ભુત છે.

જરા વારમાં તાપને ક્યાં પહોંચાડી દીધો ! અને વળી તાપને ઠંડાણે-ફિનારે છોડે-પછી-સધળા જગ્યાએ ઠંડક કરવા માટે સારો હાકેમ વરસાદ રૂપી મોકલ્યો.

છલક છલક પાણી છંટાવવાને માટે ખુશી થતા હસતા સારા હાકેમને મોકલ્યો. અને ઉનાળાનો સર્વ ઉડાડી દઇને પશ્ચિમવારમાં તેને ક્યાંનો ક્યાં પહોંચાડ્યો !

સમુદ્રનું પાણી શોષી લઇને આકાશમાં એકઠું કર્યું છે. તેને આકાશમાં અદ્ધર કેવું મૂક્યું છે ! જ્યાં મોકલે છે ત્યાં તે જાય છે. ત્યાં છોડે છે ત્યાં ઝુકાવીને જાય છે અને પૃથ્વીને વધાવીને વૃદ્ધિ કરે છે. ખરેખર એ સાગરનું જળ શોષી લઇને કીમીઆગરનું કામ કરે છે. અર્થાત્ જેમ કીમીઆગર ખોટી વસ્તુ લઈ લાભ કરી આપે છે તેમ આ પણ કરી આપે છે.

ધૈર્યના હાથમાં એક સારી ચાળણી છે. જેમાંથી તે પાણી છલકાવીને ચાળી નાખે છે. (વરસાદની જુદી જુદી ધારાઓ પડે છે તેથી આ કલ્પના છે.) આ પ્રમાણે પાણી છલકાવીને ચાળી કાઢે છે અને જમીન પર સરસર છરછર છાંટા પાડે છે. સખત તાપથી તારે (સખત તાપનું દુઃખ મટાડે) એવી ધૈર્યના હાથમાં ચાળણી છે. હવે વરસાદની ક્રિયા વર્ણવે છે.

પહેલાં છમ છમ છમ છમ ઝીણાં છાંટા-છાંટીનું પૂર (જથો) પડે છે. જેમ ચાળણીમાંથી ઝીણા દાણા જલદી ગળી જાય છે તેમ એ જાણે ઝીણા કૂટા-છાંટાનો એકદમ પ્રથમ દૂર નાખી દે છે. એ પ્રમાણે પ્રથમ નાના છાંટાને દૂર નાખી દે છે. અને પોતાની ચાળણીમાં મોટા મોટા દાણા સંઘરી રાખે છે-આપણી ચાળણીમાં રહે છે તેમ-પ્રથમથીજ મોટા ઝપાટા ઝપટાવતા નથી પણ પ્રથમ છમ છમ છમ છમ ઝીણા છાંટાજ પડવા દે છે. એટલે વરસાદ એકદમ મોટાં ફેરામાં પડતો નથી પણ પ્રથમ ઝીણી છાંટી પડી પછી ધીમે ધીમે મોટાં ફેરાં પડે છે.

આ પ્રમાણે નાનાને ચાળી રહ્યા પછી ચાળણીમાં સંઘરી રાખેલા મોટાને ખૂબ ચાળી નાખે છે.

જીઓ તેના સપાટા કેવા આવે છે ! મોટા દાણાના (ફેરાંના) અપાટાનો અને પાણીનો પાર રહેતો નથી.

પછી પાણીનો પાર રહેતો નથી અને સઘળી પૃથ્વી પુષ્કળ જિંજીમને પછી માટી તથાપ છે.

આ પ્રમાણે ઝરમરે-તાની છાંટીઓએ મોટા સંધરેલા છાંટાને પોતાની જગ્યા આપી અર્થાત્-તાની છાંટી પછી મોટાં છાંટા આવ્યાં પૃથ્વીપર વરસાદ પડે છે તેથી ખરેખર જગતને વરસાદ—ખાવાનું—ખનાજ વિગેરે મળે છે. સઘળી મેરથી ધૂળ દબાઈ ગઈ છે તે ઈશ્વરના વરસાદના હુકમથી હોયતી એમ લાગે છે. ધૂળ દબાઈ ગઈ છે તે અને જગતને વરસાદ જડે છે તે બંને હરિના હુકમથી હશે ! એમ કહી શકાય.

પાઠ ૧૯ માં.

સુજન=સારા માણસ

ઉચ્ચ=સખત

મોહાદિક=મોહ વગેરે

પરાભવ=હાર

આચરીએ=કરીએ

દીન=ગરીબ

સાહસ્ય=સફળતા

ભગવંત=ભગવંત કવિ અથવા

ઈશ્વર પણ થાય

સૌ સારાં માણસો એક મનથી સાંભળજો.

જન—જામને વિચારી વિવેકથી વર્તવું અર્થાત્ વિવેકથી વિચારીને કામ કરવું. સૌ સારાં છૌ

ઉત્તમ—સઘળી વાતોના તત્ત્વરૂપ છે. જે થકી માણસ દુનિયાદારીમાં સારું જાણનારો થાય છે-કહેવાય છે. વિવેકથી—એ થકી સારાસાર-સારા નહારાનું સારું નરસું ઓળખવાનું જ્ઞાન વધે છે અને એ એકથી નહારી બુદ્ધિ અને અજ્ઞાન મટી જાય છે. એ ન્યાય અને

નીતિને યુક્તિથી જણાવે છે. અને સાચાના વિચાર—સાચી વાતના વિચાર ફરી ફરીને સૂચવે છે. મોટાં મોટાં સંકટોને સમાવી મટાડીને દુઃખને મટાડે છે. અને યુક્તિઓ-સુઝાડીને ધાકને હંમેશાં હરી લે છે—મટાડે છે. કલેશના દુઃખરૂપી અમિની જવાળાને હોલવી નાખે છે અને નહારી વાણી રૂપી સખ્ત ધા પડ્યો હોય—કાંઈએ મેષ્ટાં દીધાં હોય ઈન્ તેવા ધાને વિવેક રૂઝવે છે. ક્રોધ, લોભ, મોહ વગેરે મનના મોટા વિકારોથી જગ્યાવી લઈને તે ગુણને તે ગુણને જરા વિસ્તારથી વધારે છે અર્થાત્ બણાજ થોડા વધવા દે.

હમા—ધીરજ, સહનશક્તિ—ખામોશ ખાવાની ટેવ—સંતોષ અને શાંતિ વગેરે સુખ આપીને દુઃખનો નાશ કરે છે. આ જગતમાં વિવેક હંમેશાં નક્કી જય પામે છે. કાંઈ તેને હરાવી શકતું નથી. એટલે કાંઈથી તેની હાર થતી નથી એનો મહિમા—મીર્તિ જગતમાં મોટી છે. એના જશને તે ક્યાં સુધી કેટલો વખાણીએ અર્થાત્ જેટલો વખાણીએ તેટલો ઓછો છે. હંમેશાં મનમાં ધીર-જથી વિવેકને ધારણ કરવો અને મનને સ્થિર રાખીને આચરણ કરવું. ઇશ્વરની મહેશ્વ્યાની વગર એ ગુણ આવતા નથી. ઇશ્વરની પૂર્ણ કૃપાથી એ ગુણ આપણે પામીએ છીએ. માટે ઇશ્વરની સારી રીતે સ્તુતિ કરો અને તેના ગરીબ દાસ થઈને સારી રીતે ચાલો. ઇશ્વરને ખુશી કરવાનો ઉપાય પણ એજ છે અને માણસનો અવતાર મળ્યાની સફળતા—સાચુંક પણ એજ છે.

હરિનો દાસ—ભગવંત—નમોને વિનંતિ કરીને પ્રાર્થના પૂરક પ્રભુની પાસે સારી ખુદી માગે છે.

પાઠ ૨૨ મો.

અવિનાશી=નાશ વિનાના
 બેશ=જરાપણ
 બેળાં=એકઠાં

નિજ=પોતાનું
 સુવાસ=સારીવાસ; કીર્તિ
 ઉગ્મસ=અજવાળું
 હાશ=નિરાંત
 કુધારો=નહારી ટેવ

હે અવિનાશી પ્રભુ ! અમારી અરજ સાંભળો, આપ દયાળુ છો અને અમે સૌ નાનાં બાળક છીએ માટે અમારી એક આશા છે તે પુરી કરો. હે ઇશ્વર

છોકરાં—અમ્મ્યાં તો ધણાએ વાંક-અપરાધ કરે છે પણ તેથી આપ નિરાશ થશો નહિ. હે ઇશ્વર

અમે અહિં બહુતર બહુવા-વિધા મેળવવા એકઠાં થઈએ છીએ તો આપ અમને નિરાશ કરશો નહિ અર્થાત્ અમને વિધા મળે—પ્રાપ્ત થાય એવી શક્તિ આપશો. હે ઇશ્વર

અમે સર્વે સારા ગુણો સમજી લઈએ અને અમારામાં જરાએ કયાશ રહે નહિ જરાએ ઓછપ રહે નહિ એવું આપ કરશો. હે ઇશ્વર

અમને સારા ગુણની સાથે સારી ખુદ્દિ પણ આપો જેથી અમારો સૌમાં સમાસ થાય—અમે સધળાં ભેગાં હળી મળીને રહી શકીએ. હે ઇશ્વર

અમે મનમાં હંમેશ—રાત દિવસ-એકઠાં (રાગ દ્રેષ વિનાના) રહીએ એવું કરો. જેથી અમારી કીર્તિ ફેલાય. હે ઇશ્વર

અમે મોઢેથી એવું માગી લઈએ છીએ કે અમારા અંતરમાં પ્રકાશ થાઓ—જ્ઞાન રૂપી તેજ પ્રકટે અમને સાફ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાઓ. હે ઇશ્વર

અમને આપનો આધાર મળ્યો છે તેથી અમારા હૈયામાં-મનમાં નિરાંત છે. કારણ અમને આશા છે કે આપના આશરાથી અમારું કાર્ય પૂર્ણ થવાનું જ છે. હે ઇશ્વર

અમારામાં જરા પણ નકારી ટેવ રહે નહિ અને કદી પણ અમારા સુખનો નાશ થાય નહિ અમને અખંડ સુખ મળે એવું કરો. હે ઇશ્વર

સધ=તરતજ

ગત્યક=મહાનાર

સ્વપદ=પોતાના પદને-ઇશ્વરના પદને

પાવસ=વરસાદ

સધે=સધળે ઠેકાણે

અશૌચ=અપવિત્ર

વિદ્યુત=એ નામનો યોગ છે.

પેખે=જુએ

શ્રુતિ=વેદ

કલ્પે=કળે; ધારે

રાયું=ખુશી થાઉં

મન માને છે કે ઇશ્વરનું નામજ ખરું છે; તેજ ઇશ્વરના પદને માગનાર ભક્તને તરતજ તે પદને પહોંચાડે છે. અર્થાત્ હરિ નામથી ભક્તજનોને તુરત સ્વર્ગ મળે છે. એ સિવાયની-હરિનું નામ દેવાની-ખીજ ટેવો તો હરિપદે પહોંચાડતાં વાર લગાડે છે—મોડા પહોંચાડે છે. કર્મકાંડ ઇલાદિથી સ્વપદ તો પમાય પણ વાર લાગે અને હરિનામ રટણથી જલદી પમાય.

વરસાદની મોસમમાં થનાર ઝડપ ક્યાં દેખાય છે ?-વાદળા હોવાથી-પણ શાસ્ત્રમાં તો તેને 'સાયુજ' કહે છે કે ઝડપ થવાનું છે. આ વાતમાં આપણને શંકા રહે છે. કારણ કે આપણે ઝડપ થતું છે કે નહિ તે વાદળાને લીધે સ્પષ્ટ જોઈ શકતા નથી તેજ પ્રમાણે હરિનું નામ-હરિ સર્વત્ર-મધે ઠેકાણે આજુએ અહીંએ આપી

રહેલો છે એમ શાસ્ત્રમાં કહેલું છે ખરું, છતાં પણ એ વાતમાં આ-
પણને શંકા રહે છે કે ઈશ્વર વસેલોજ છે એની શી ખાત્રી? જેમ
પેલા મહાત્માની શંકા રહે છે તેમ. છતાં મન માને છે કે ઇં.

અપવિત્ર સ્નાન-જેવું કે સૂતક-ઝડપુ સ્નાન ઇં-ને કહો કે
કાણુ જોઈ શકે છે ! વૈદ્યુત વગેરે યોગ વિના કાણુ જોઈ શકે છે ?
અર્થાત્ વૈદ્યુત વગેરે યોગ વિના અશૈય સ્નાનને કાણુ જોઈ શકે છે ?
વૈદ્યુત વ્યતિપાત હોય તો નદીએ નહાવા જાય અને તેથી જણાય
કે આ અશૈય સ્નાન કરે છે, આ પ્રમાણે છે છતાં શાસ્ત્રનું વચન
અશૈય સ્નાનને સાચું માને છે તે પ્રમાણે ઈશ્વરને પણ કાંઈ જોઈ
શકવું નથી-યોગ સાધનાર કાંઈ મહાત્માજ એમનો સાક્ષાત્કાર કરી
શકે છે-એમનાં દર્શન કરી શકે છે. આ પ્રમાણે જ્યારે કાંઈનેજ-
દર્શન થાય છે. અને ઘણાં ભાગને થતાં નથી એથી ઘણા ભાગના
મનમાં શંકા ઉત્પન્ન થાય કે ઈશ્વર હશે કે નહિ ? ત્યારે કવિ કહે
છે કે શાસ્ત્રનું વચન જેને સત્ય માને છે એવો ઈશ્વર છે અને મન
માને છે કે તેનું નામજ ખરું છે ઇં.

આ એમ કરવાથી પાપ થયું પછી એમ કયું તો તે તરતજ
ગયું-મરી ગયું. એ પ્રમાણે શ્રુતિ-વેદ વિગેરે ધર્મ ગ્રંથોમાં જે કહેલું
છે તે સાચું લાગે છે અને મન માને છે કે ઇં.

સખળાં મત્રા જે વિધિ પુરઃ સર તેનો ગાપ કરવામાં આવે
છે તો ફળે છે-ફળ આપે છે એવું સાંભળીને મર્ખ માણસનું મન
ચળી જાય છે-અર્થાત્ અનેકાનેક શંકાઓ ઠાઠે છે તેને એ વાતમાં
મુક્તિ રહેતી નથી અને તેથી તેને કાંઈ જાતની સિદ્ધિ થતી નથી.

અને શંશયાત્મા વિનશ્યનિ એ સૂત્ર પ્રમાણે શંકાઓ વાળો માણસ નાશ પામે છે પણ સજ્જન માણસને તો એ વાતથી સતોપજ થાય છે—અને તેઓ તો કમુલજ કરે છે કે વિધિ પુરઃસર ક્રિયા કરવામાં આવે તો જરૂર તે ફોજ માટે મન માને છે કે ઇં

આ પ્રમાણે હરિના નામનું સ્મરણ-ભજન સધળે સાચું છે. કદાપિ કાળે સે કાચું—તકામું—ખોડું નથી દયારામ કવિ કહે છે કે હું તો એનાથીજ—ભજનથીજ—ખુશી થાઉં છું અને મારું મન માન છે કે ઇં

પાઠ ૨૬ મો.

નરવંદ=ઝાડનાં ઝુંડમાં

છંદ=તાન; લહે. પીંગળનો છંદ

પણ કહેવાય. પણ તે અર્થ લેવો

યુક્ત નથી.

રગની=રાત્રી

અનિલ=પવન

અમીરવ=અમૃત ભરેલો અવાજ

રવ=અવાજ

ચંદ=ચંદ્ર

હે બેન, ઝાડનાં ઝુંડોમાં તાન મારતી—તાનમાં ગાતી પેલી કાચલડીને સાંભળ. કાચલ ગાય છે તે સાંભળ.

જે, આ શાંત રાતમાં ચાંદની (ચંદ્રનો પ્રકાશ) જૂળકી રહ્યો અને વાદળીઓ આછી આછી પથરાઈ રહી છે. એથી શાંત રાતમાં કાચલડીનો ટહુકો પવનની લહેરની સાથે ધીમે ધીમે આવે છે. હે બેન; ઇં

બેન, એ તને બોલાવે છે. કારણ મીઠીને મન મીઠી ભાવે છે—અર્થાત્ તું સહુથી છે અને એ પણ કામળ કંઠ વાળી સહુથી છે માટે તું એને ગમે છે; અને તેથીજ એ તને બોલાવે છે, તું તારા કામળ કંઠમાં એને પાછો ટહુકો દેતી. અર્થાત્ તું તારા મધુર કંઠમાંથી એને ટહુકો કરી જવાય આપ. હે બેન

કહુ કહુ કરો. જો એનો ટહુકો ફરીને આવ્યો, અને અમી-
ભરેલો અવાજ છે જોનો એવો પવન એના-કાયલાના-મીઠા અવાજ-
ને લાવ્યો છે; અને કાયજ તે ઝાડના ઝુંડમાં છુપી-સંતાઈ રહી
છે. હે ખેન.

કાયજને ઝાડના ઝુંડમાં સંતાઈ રહેલી કહીને ટહુકો આવતો
ખનાવ્યો છે તે બહુ ઉત્તમ કલ્પના છે, કારણ અવાજ ન્યાંથી આ-
વતો હોય તે સ્થાન જો જોવામાં આવે છે તો તેમાં લહેજત-તે
ગાયન સાંભળવાના રસમાં કાંઈ ક્ષીતિ થાય છે-બહુ પ્રિય નથી લા-
ગતું. પણ જો તે સ્થાન અગોચર હોય અને ફક્ત અવાજ સંભ-
ળાતો હોય તો તેમાં રસ વધારે રહે છે. અનુભવથી સ્પષ્ટ થશે.
દૂરના ઘરમાં વાગતું કારમોનિયમ ઘણું આકર્ષણ થઈ પડે છે. પણ
તેની પાસે જઈએ ત્યારે તેટલું પ્રિય નથી લાગતું. (આ સંબંધે સા-
ક્ષર શ્રી નરસિંહ રાવનો 'દૂરથી ગીત ધ્વનિ' એ નામનો 'વસંત'માં
આવેલો લેખ વાંચવાથી અતિ સ્પષ્ટતા આવશે.)

જે પેલા ચંદ્રમાં—છદમાં ગાતી ચળકતી ચાલે છે તે મીઠી
ગાન રૂપી નદીને-ગાયન રૂપી નદીને મેં દીઠી છે, ચાલો, બહુન તે
મીઠીને સાંભળીએ. અર્થાત્ ચંદ્રના કિરણો આશ્વાથી જે રાત્રે ઝમ-
ઝમ એવું દિવ્ય ગાન થાય છે તે સાંભળવાનું એક સખી કહે છે
કારણ કે એમ સમજી છે કે આ પછુ તેજ ગાન નદીનો સૂર સાં-
ભળવા મને આગ્રહ કરે છે ચાલો જવાબ બીજી સખી આપે છે
કે;-હે ખેન હું પેલી કાયજને ઝાડના ઝુંડમાં ગાતી સાંભળું છું.
અર્થાત્ ખરી કાયજના ગાનને સાંભળું છું-ઐહિક કાયજને બોલતી
સાંભળું છું. (કવિ જે કુદરતમાં ગાન થાય છે તેને આગળની સાથે
અંખમાં સરખાવી દે છે-૯૦ એનો ભાવ છે.)

વાંસળી.

વૃંદાવન=ગોકુળ પાસેનું વન

કાન=કૃષ્ણ

નાદે=અવાજે

વેધી=વીધી; સારી

મુનિવર=મોટા મુનિ

સાન=સમજ; ભાન

તર=ઝાડ

શાખા=ડાળી

મેહન=મોહ

પય=દૂધ

પળે=જાય

ટાટડી=ચિથર

ઉદીયો=ઉગ્યો

ભાણુ=સૂર્ય

સમાય=સમાધિ; ધ્યાન

વૃંદાવનમાં વાંસળી વાગે છે. કાન-કૃષ્ણ ઉભો ઉભો વગાડે છે. તે વાંસળીના સૂરે મોટા ઋષિઓની પાંસળીઓને પણ વીધી છે-અર્થાત્ હાડકાનું જખતર તોડીને તે અવાજે તેમના હૃદયને અસર કરી છે. હૃદય ઉપર પાંસળીઓનું ઢાંકણ છે એ સ્પષ્ટ છે-અને તે ગાનના તાનમાં કોઇને સાન રહી નથી-ભાન રહ્યું નથી.

કૃષ્ણ પરમાત્માને પગે લાગવા ગાટે ઝાડની ડાળીઓ નમી રહી છે, અને એ વૃક્ષોની સાથે વેલીઓ પણ ઝૂમી રહી છે એટલું નમન કરી રહી છે, અને કહે છે કે અમારાં ભાગ્યને આજે ધન છે કે અમને આ પ્રમાણે પ્રભુના દર્શન અને પ્રભુની મોરલીનું સાંભળવાનું મળે છે. ઝાડની ડાળીઓ નમેલી હોય છે તે પર કવિએ આ અલંકાર ઘસાવ્યો છે. વેલીઓ ઝાડપર ચઢેલી હોય છે હવે ઝાડ નમે ત્યારે વેલીને પણ નમતુંજ પડે-એ ઉપરથી વેલીઓ પણ નમન કરે છે એમ કવિએ કહ્યું છે.

જમનાતું પાણી ચાલતું નથી-વહેતું નથી મોરલીના અવાજ સાંભળવા ઉભું રહ્યું છે. અને હરણના મનમાં મોહ ઉત્તમ થાય છે. તેથી તે પણ ઉભાં રહી સાંભળે છે. પખીઓ માળામાં હાલતા નથી નાદનો ધ્યાનમાં સ્થિર થઈ ગયાં છે-કારણ નાદ સાંભળીને રહેવતું નથી. અર્થાત્ સાંભળ્યા સિવાય રહેતું જ નથી. કારણ એ નાદ એવો અદ્ભુત છે કે એક વખત કાને પડ્યો કે પછી તેને સાંભળવાનું મન થાયજ. વાહરડાં કાન કદને સાંભળે છે અને દૂરનું પાન પણ કરતાં નથી અર્થાત્ ધાવતાં નથી. ગાયો પોતાના ગળાના-ગાળા-પાંધેલા બંધ-તોડીને કાને અવાજ સાંભળવા માટે ત્યાં જાય છે.

ખિલેલાં કમળો પાણીમાં સ્થિર થઈ ગયાં છે-અવાજ સાંભળવા માટે-તે જાણે સૂર્ય ઉગ્યો હોયની એવાં દેખાય છે. આ મોરલીના અવાજથી શંકર જેવા મહાયોગી પણ પોતાનું ધ્યાન છોડી રહ્યા છે. અર્થાત્ બીજા સામારણ છોડે તો તેમાં નવાઈ શી ? પણ શંકર જેવા મોટામાં મોટા યોગીએ પણ પોતાની સમાધી મૂકી દીધી છે અને ગાનામૃતનું પાન કરવા માંડ્યું છે. અને એ મોરલીના સહનું આખા જગતને જાણ થયું છે. અર્થાત્ આખા જગતને એ સૂરની ખબર પડી છે. એટલે આખું જગત પણ એ સર્વના પ્રભાણે ગાન સાંભળવા માટે થંભી રહ્યું છે. એક તાન થઈ રહ્યું છે એ વ્યંગાથ.

પાઠ ૩૦ મો.

નરદેવ=રામ

મુતા=દીકરી

પ્રસંસા=વખાણ

સ્વયંવર=પોતાની મેળે વર પસંદ

કરી પરણવું તે

સુર=દેવ

નરાદિક=માણસ વગેરે; એટલે રાજન

તનય=છોકરો

તનયા=છોકરી

સુરપુર=ઈંદ્રપુરી

પુણ્યસ્થાન=જેનું નામ દીધાથી પુ-

ણ્ય લાગે એવો પુણ્ય

સુર=ડાહ્યા; સાડાં જાણનારો

સંતાન=છોકરાં

મુખકાંતિ=મોહાનો ચહેરો

તાકાત=અળ; જોર

ભૂ=પૃથ્વી

ક્ષુધા=ભૂખ

દુર્ભાગ્ય=કમનસીબ.

પટ=વસ્ત્ર

વ્યાધ=પારધી

વૈદર્ભી=વિદર્ભ દેશના રાજની પુત્રી;

દમયંતી

સલુણી=મીઠી.

અહિ=સર્પ

વિરૂપ=મેડોળ; કુખડો; કદરૂપો

સારથી=રથ હાંકનાર

શીઘ્ર=જલદી; ઉતાવળો

નરમણિ=શ્રેષ્ઠ; રાજ

કળ્યા=સમજ્યાં-સમજ્યાં

ધૂત=જુગાર

કિંવા=અથવા

વિદર્ભ દેશના રાજ બીમકની પુત્રી દમયંતીનામે સુંદરીએ હં-
સને મોઢેથી નળરાજનાં વખાણ સાંભળી તેને મનથી વરી ચૂકી;
અને મોટા સ્વયંવરની સભામાં દેવ અને માનવ વગેરેને તજીને
તેણે વહાલથી નળરાજની કાઠે વરમાળ પહેરાવી.

એ દેવાના જેવી શોભતી દમયંતીથી નળરાજને ગુણ અને
રૂપને શોભતાં-અર્થાત્ ગુણ અને રૂપવાળાં એક છોકરો અને એક
છોકરી એમ બે છોકરાં થયાં. રાજાએ ઈંદ્રપુરીના જેવાં મનને ગ-
મતાં ઘણાં સુખો ભોગવ્યાં અને પુણ્યસ્થાન થઈને પોતાની કીર્તિ
વધારતાં પ્રજાને પાળી પ્રજાનું પાલણ પોષણ કર્યું.

અરે ! જેને નહારી દશ માથા પર ભમતી હોય-જેનું નહારી

થવાનું હોય-તેને અવળુંજ સૂઝે છે. તેમ નળ રાગને પણ અવળું સૂઝ્યું-તે પોતાના કાકાના છોકરા પુષ્કર સાથે ડાહ્યા થઈને-છતાં-જીગડું રમ્યો. એમાં હારી ગયો તેથી તેનું પોતાનું રાજ્ય પુષ્કરના હાથમાં ગયું-પછી વનવાસ ત્રણવર્ષ જવાનું હોવાથી-છોકરાને મોસાળ મોકલ્યાં-છોકરાં મોસાળ ગયાં; અને વનમાં જવા માટે નળ દમયંતી એકેક વસ્ત્રબેર શહેર છોડીને નીકળ્યાં.

ધણા નાજીક પગમાં શૂળો, કાંટા અને કાંકરા ધણાજ વાગવાથી અને ટેકરા ચઢવાથી અને ઉતરવાથી ધણો સખ્ત થાક ખાંતેને લાગ્યો. એટલું નહિ પણ ત્રણ ત્રણ દિવસના ઉપવાસ પણ થયા હતા તેથી ભૂખને લીધે આંખો પણ જીડી જતી રહી હતી. મુખ કાંતિ-ચહેરો ફીકો પડી ગયો હતો અને શરીરમાં તાકાત રહી નહોતી.

એટલામાં ત્યાં ભોંયપર ખેડેલાં ધણાં પક્ષીને દૂરથી તેમણે જોયાં. ભૂખ મટાવવા માટે રાગ પોતાનું વસ્ત્ર તેમના ઉપર પકડવા માટે પાથરે છે. પણ અરે તે પક્ષીઓ તો રાગનું વસ્ત્ર લઈને જીડી ગયાં અને નળરાગની-પક્ષી પકડી કુદા-ભૂખ-શાંત કરવાની આશા નાશ પામી-(પછી ખંતેએ એકજ વસ્ત્ર પહેર્યું.) આવું પોતાનું કમનસીબપણું (અભાગીપણું) જોઈને પોતાની જાતની પણ સ્થિતિ રહી નહિ અર્થાત્ દેહનું ભાન રહ્યું નહિ.

આવાં અસીમ દુઃખોથી ખચવા માટે પિયર જવાને નળરાગ-એ દમયંતીને કહ્યું-એ કહ્યું. પણ તે ગુણવંતી-ગુણવાન સ્ત્રીને પોતાના વહાલા ધણીથી જીદ પડવાનું બીલકુલ ગમ્યું નહિ. આખો દિવસ એ પ્રમાણે જંગલમાં ધણી હેરાન થઈ હતી તેથી રાત પડતાં

ખન્ને ઝેંધી ગયાં, અર્ધ રાત્રે નળ મળ્યો અને અડધું વસ્ત્ર ફાડીને દયા છોડીને ચાલ્યો ગયો.

(છોડી જવાનું કારણ એકે એક સરોવરમાંથી નળને કેટલાંક માછલાં હાથ લાગ્યાં હતાં. તે તેણે દમયંતીને જાણી રાખવા આપ્યાં હતાં. દમયંતીના હાથમાંથી દેવના વરદાનને લીધે અમૃત ઝરતું હોવાથી માછલાં જીવતાં થઇ હાલ્યાં આથી સતીએ ખીને તેમને છોડી દીધાં તે પાણીમાં ચાલ્યાં ગયાં. કેટલી વારે નળ થાકી-ખીજ માછલાં પકડવાનો શ્રમ કર્યાથી-પાછો આવ્યો અને સતીને કહ્યું કે ખીજું તો એકે મચ્છ હાથ લાગ્યું નહિ, લાવ, આપણે પેલાં મચ્છ વહેંચી ખાઈએ સતી શુ ઉતર આપે? ક્યાંથી લાવી આપે! સતીએ ખરી હકીકત નાચને નિવદન કરી; પણ નળ રાજાએ તે માની નહિ કારણ કે તેનામાં કલિએ વાસ કર્યો હતો. આથી રાજાને દમયંતી ઉપર ઘણો દ્વેષ આવ્યો. કે તું એકલપેટી થઇ મારા વિના બધાં માછલાં ખાઈ ગઇ? આ રીસથી રાજા રાત્રે દમયંતીને એકલી મૂકી સરકી ગયો.)

કેટલીવારે સતી જાગી તો તેણે રાજાને દીઠા નહિ તેથી બે-બાન થઇને પૃથ્વીપર પડી અને ઓ પ્રાણ! ઓ જીવન! ક્યાં ગયા? એમ કહી ધડી ધડી રડતી, બાન વિનાની થઇ નળને શોધતી શોધતી અજગરના મ્હોમાં આવી પડી. લાંબી દુઃખથી વલવલતી વેદલીને એક પારધિએ બચાવી.

પછીથી જેમ તેમ કરતાં પોતાની માસીને ઘેર તે જઇ પહોંચી ત્યાં કેટલાક દિવસ સુખ દુઃખે રહી પછી પોતાના પિતાના કુળમુકુલદેવની શોધથી તે મીઠી-મનોહર કાંતિવાળી નક્કી પિએર પહોંચી. હવે નળરાજા દમયંતીને છોડીને નાઠા પછી કોટોટક નામના સાપના

કરડવાથી કદરૂપો બની ગયો અને પછી ઓયોધ્યાના રાજા ઋતુપ-
ર્ણને ત્યાં રથ હાંકનાર તરીકે રહ્યો. પછી ત્યાં દમયંતી ફરી સ્વયંવર
કરે છે એવી ખબર ઋતુપર્ણ રાજાને મળવાથી તે તથા નળ-સારથી
રૂપે-ઉતાવળથી ત્યાં ગયો.-ઉતાવળથી યોજાવવાનું કારણ અથ્થ
વિધાની પરીક્ષા કરવાનું હતું.

ત્યાં ગયા પછી જોનાં દમયંતીએ રૂપમાં ઘણું ફેર ફીકો પણ
લક્ષણો નળનાં જાણ્યામાં આવ્યાં-માલુમ પડેલાં તેથી એ બાળક
અને દમયંતી હર્ષથી ગાંડા થઈને નળગમ્મને મળ્યાં આ વખતે સા-
પના વિષની અસર નાશ પામી અને રાજા દિવ્ય સ્વરૂપ વાળો બ-
ન્યો-પછીથી પોતાનું રાજ્ય લેવા જતા પુષ્કર શરણે આગ્યો અને
નળને રાજ્ય સોંપી દીધું અને એ પ્રમાણે ગયેલું રાજ્ય પાછું મળ્યું
જો હરિની મહેરબાની હોય તો સર્વ અનુકૂળ બની જાય-જેવું જો-
ઈએ તેવું મળી જાય-થઈ જાય. આ ઉપરથી સાર લેવાનો કે:-

સુખની વખતે ગર્વથી માણસે છકી જવું નહિ અને દુઃખની
વખતે ગભરાઈ દિમત હારવી નહિ અને સુખ દુઃખ હંમેશાં ટકતા
નથી-સુખ પછી દુઃખ અને દુઃખ પછી સુખ એમ ચક્ર રૂપાંતર
થયાંજ કરે છે એવી જ નીતિ છે તે પોતાનામાં ઉતારવી-એવું
સમજી મન વાળવું.

વળી એ પણ સમજવું તે શિખવું કે ગરીબ હોય કે રાજા
હોય તે પણ જુગારથી ઘણા દુઃખી થાય છે માટે એ દૃષ્ટ નહારા
જીવની પાસે કોઈએ કોઈ દિવસ પણ જવું નહિ.

સમાપ્ત

